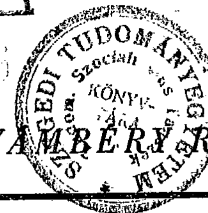
HAMILTON FISH ARMSTRONG

MI VAGY ŐK

KÉT VILÁG ÖSSZEÜTKÖZÉSE

FORDÍTOTTA VÁMBÉRY RUSZTEM

SZÁZADUNK KIADÁSA, 1937

Felelős kiadó: Dr. Csécsy Imre.

A boritéklapot K. Görög Ata rajzolta.

Fővárosi Nyomda Rt.

A fordító előszava

Mr. Armstrongnak kis publicisztikai mesterműve önmagáért beszél s a fordító előszavára csak annyiban szorult, hogy az amerikai politikai irodalomban nem otthonos magyar közönségnek bemutassa a szerzőt. Mr. *Hamilton Fish Armstrong*, aki ép oly jól ismeri az európai politikai dzsungelt, mint saját hazáját, szerkesztője a *Foreign Affairs*-nak, Amerika, sőt bátran mondhatom, a kulturvilág legkiválóbb külpolitikai folyóiratának. Számos könyve közül az „Europe between wars?" (Európa két háború közt?) és a Harmadik Német Birodalomról szóló a legismertebbek.

Minthogy a szerző minden elismerő parafrázis mellőzésére kifejezetten megkért — jóízlésű emberek nem szeretik az epitheton ornans-okat —, vissza is vonulhatnék a fordító szerénységének kötelező függönye mögé. Ha mégsem teszem, e kötelesség ellen nem azért vétek, mintha bírálni akarnám ezt a munkát, amelyet a magyar olvasóközönséggel szükségesnek tartottam megismertetni, sőt még azért sem, hogy tiltakozzam a szerző és a fordító nézeteinek tökéletes azonosítása ellen. Csupán azt szeretném hangsúlyozni, ami a műből nem tűnik ki, hogy Mr. Armstrong, mint harcos író, a

demokrácia és diktatúra ellentétét minden zavaró mellékkörülménytől megtisztítva élezte ki. Mint ahogy az, aki a dolicho- és brachikephal koponyájú emberek típusát akarja szemléltetően szembeállítani, helyesen mellőzi a homlokcsont vagy az orr formáját — mint ahogy az, aki meg akarja magyarázni, mi a különbség a hangsúlyos és mértékes vers közt, figyelmen kívül hagyhatja a költemény tárgyát (noha a versforma és a téma közt kétségtelen az összefüggés), ép úgy nem lehet Mr. Armstrongot hibáztatni, amiért leegyszerűsítette a problémát, bár kétségtelen, hogy a demokrácia-diktatúra tengelyét a tőke-munka tengelye is metszi. Kétségtelen ugyanis, hogy úgy a demokráciák, mint a diktatúrák közt vannak szocialista és vannak kapitalista kormányok, tekintet nélkül arra, hogy némelyek a diktatúrákban mint a kapitalizmus támaszaiban csalódtak — persze Trockijék ismét máskép csalódtak a bolseviki diktatúrában —, mások pedig a demokráciáknak szocialista kormányaitól vártak több — szocializmust. Noha épen a gazdasági célzat és gazdasági tartalom lényegesen befolyásolja „a két világnak" konfliktusát és különösen a demokráciáknak közös nevezőre hozatalát, amivel egyszersmind nehezíti küzdelmüknek sikerét: az antitézis, amelyet Armstrong oly drámai erővel állít szemünk elé, mit sem veszít értékéből.

Hogy a hódolat, amelyet a szerző iránt a fordítás tényével kifejezni óhajtottam, méltó-e a munkának tömör és mégis világos gondolatmenetéhez, gondolatébresztő és mégis színes írásmódjához, azt természetesen az olvasóra kell bíznom. Remélem, a fordítás nem annyira rossz, hogy kommentárra szorulna. Csupán a cím vagy talán inkább a címből esetleg levonható következtetés ellen kell óvatosságból óvást emelnem. „Mi vagy ők" — úgy hangzik, mintha egyenlő értékű intézményekről, a társadalomnak egyenlő értékű alternativáiról lenne szó abban a rettenetes tragédiában, amelynek színpada Berlintől Rómáig, Burgostól Shanghájig, Moszkvától Tokióig terjed. Aki figyelmesen olvassa Mr. Armstrong-nak harcos essay-jét, nem juthat más eredményhez, mint hogy a vagylagos kérdés csak efemer, csak addig van értelme, ameddig a forradalom, amelynek a diktatúra egyik állomása, be nem fejeződik. Attól igazán nem kell tartani, hogy a forradalmak a történelemnek olyan új fejezetét nyitják meg, amelyben a forradalom, mint fából vaskarika, állandó intézménnyé szilárdulhatna. Nincs oly tehetséges tűzhányó, amely a tüzet menetrendszerűen, mint kormányformát okádná. Nem az a kérdés tehát: „mi vagy ők", mert végül, természetesen, csak mi rólunk lehet szó. Helyesen feltéve a kérdés így hangzik: meddig leszünk mi oly gyámoltalanok, hogy ők garázdálkodásukat a mi tehetségtelen tehetetlenségünk miatt meghosszabbíthatják?

Végezetül pedig a szerző megbízásából is meg kell köszönnöm *Faludy Györgynek*, hogy az I. és IV. fejezet költői mottóinak a tőle már megszokott mesteri fordításával hozzájárult a magyar kiadás irodalmi értékének emeléséhez.

V. R.

„Azoknak a tiszteletreméltó férfiaknak,

akik börtönben és számkivetésben

szenvednek a szabadságért."

I.

KÉT VILÁG

Eszme! Ős eszme! Fényünk vagy örökre,
nagy és igaz ügy! szent és szenvedélyes!
melyet egymásnak úgy adnak örökbe
korok, országok, fajok, nemzedékek!

Walt Whitman

Mint jó magam, más amerikaiak is hallgatták a Népszövetség vitáit, nyilatkozatainak tömegét, felhívásait, intelmeit és fenntartásait; ők is beszéltek Európa fővárosaiban és fészkeiben a nép választott vezetőivel — betűszerint ezrekkel az elmult tizennyolc év alatt —, akik között akadtak közömbösek és nagyképűek, cinikusak és szellemesek, dagályosak és érzelgősek, némelyik méltóságteljes, nehány nemeslelkű volt, sőt kettő vagy három előrelátó és derűs. Ők is tanui voltak választásoknak és népszavazásoknak, kávéházi zendüléseknek és sztrájkoknak, ők is lebzseltek számtalan terrasznak számtalan vasszékén és olvasták a számtalan miniszterválságról szóló ellentmondó jelentéseket. Láttak királyokat, akik pisztrángdús patakokban gázoltak, megnyitották a parlamentet, mereven térdeltek éjféli miséken vagy feküdtek a ravatalon. Ők is nézték oly sokfajta embernek fölvonulását, — amint üvöltöttek vagy mogorvák vol-

tak, remegtek a kenyerükért, elragadta őket egy harci jelszó, lángoltak a vezérért — örjöngtek, mert megszerezték a szabadságot vagy megkönnyebbültek, mert elvesztették. Nekik is mutatták az egyik diktátornak delejes tekintetét és széles vállait, ők is hallhatták a másiknak vizenyős és rikácsolásig fokozódó szónoklatát, amely látványos, mint egy rakéta és ép oly meggyőző. Hallottak hangszórókat harsogni és tömegeket mennydörögni a — Piazza Venezian, a Vörös Téren, a Pariser Platz-on, a Puerta del Sol-on, a Ringstrasse-n —, láttak ablakokat, amelyeknek redőnyeit lebocsátotta a remegés vagy amelyekből omlottak a zászlók, szőnyegek és virágok. Ők is összebújtak padlásszobákban volt miniszterelnökökkel kis gáztűzhely és egy tányér pállott sütemény mellett, láttak koszorúkat hervadni emlékszobrok talapzatán, szöges drótot rozsdásodni csöndes folyók partját szegélyező bozótban s látták a gyárak kéményeit füstölögni, amelyekben új ágyúkat és gázakat gyártanak.

Aki a küzködő emberek és rendszerek zűrzavarát figyelte, nem menekülhetett attól, hogy ne töprengjen a demokrácia és a diktatúra viszonylagos értékén. Az Egyesült Államok döntöttek e kérdésben — döntöttek a belátás és hajlam alapján. Legtöbb amerikai, aki a kormányrendszereket aszerint értékeli, mennyire tudják a legnagyobb számú embernek a legnagyobb anyagi jólétet biztosítani, még mindig a demokráciát tartja erre a legalkalmasabbnak, még pedig alkalmasnak ama szellemi áldozat nélkül, amelyet a diktátorok

megkövetelnek. És még mindig sokan akadnak, akik, Newton Baker szavaival, „inkább ha kell szegények, de mindenesetre szabadok maradnak“. Azonban egy és más kérdés is felmerül. Lehet-e valaha igazán kielégítő kapcsolatokat teremteni szabad népek és bilincsbe vert népek között? Nem túlszéles-e a szakadék? Ahogy az erőszak áradata az egyik forgatagból a másik felé tolul — Mandzsuria megszállása, Dollfuss meggyilkolása, Addis Abeba eleste, fasiszta repülők Madrid felett —, a kérdés mind élesebb alakot ölt. Még ha valaha sikerülne is valahogy tűrhető kapcsolatokat teremteni, vajjon soká tarthatnak-e? Nem túlságos mély-e a szakadék?

II.

A SZAKADÉK

„A népet tüzelőanyaggá változtatják, hogy egy puszta gépet tápláljanak vele: ez az állam. A csontváz fölfalja a húst, amely körülveszi. Az építőállvány a ház bérlőjévé és tulajdonosává lesz."

José Ortega y Gasset

A szakadék a két életfelfogás közt valóban mély és széles. Ezen az oldalon ha bizonyára nem is tökéletes, de nagy és értékes szabadság — szabadsága mindenkinek, hogy gondolkozzék, higyjen, ne higyjen, beszéljen, akarjon, válasszon. Amott, nem valamelyes, hanem semmi szabadság, csupán engedelmesség, testben, szellemben és lélekben, a nyughatatlan és csalhatatlan mesternek vas akarata és felemelt karja előtt. Ami azonban bennünket oly elkomorítóan gondolkodóba ejt, vajjon e két világ közt lehet-e tűrhető viszonyt fenntartani, az nem pusztán a felfogás külömbözősége, amely egyrészt a diktátorok és rendelésre készült filozófusaikból, áltudósaikból, szolgalelkű bíróságaikból, irányított sajtójukból álló környezetük, másrészt a mi véleményünk közt mindarra vonatkozólag mutatkozik, amit mi fontosnak tartunk. Miután revizió alá vették a történelmet, a

filozófiát, a Bibliát és a törvénykönyveket, magának a szótárnak reviziójához fogtak. Ennek eredményeképp a közlekedés a mélység felett majdnem lehetetlenné vált. Ha pedig a vitatkozásnak, a magyarázatnak és az egyezkedésnek valamennyi eszközét elsöpörték, mindkét oldalon a nem is jogosulatlan hit támad, hogy a felsőbbségért és fennmaradásért folytatott hosszú küzdelem elkerülhetetlen.

A harcvonal úgy általánosságban, mint részleteiben kialakult. Egyik oldalon azok a nemzetek, amelyek felteszik, hogy az emberi lényeknek egyéni értelme, akarata és törekvése van s hogy ez a tény külömbözteti meg őket más állatoktól; ha lassan is, de képesek saját maguk tökéletesítésére. Ezért módot kell nekik nyujtani, hogy értelmüket használják, akaratukat érvényesítsék és saját ügyeiket intézzék, hogy ily módon megtanulják: mikép kell mindezeket a dolgokat jobban intézni. Nyilvánvaló, hogy e demokratikus nemzetek kormányai nem eszményiek. Sok oly rövidlátó és önző egyénnek nyujtanak búvóhelyet, aki nem bízik a népnevelésben és fél a tömegek hatalmától. De ezek a politikát csak úgy befolyásolhatják, ha kijátsszák a törvényt és a felvilágosodott közvéleményt.

A másik oldalon találjuk azokat a nemzeteket, amelyek sohasem fogadták el teljesen az emberi haladásnak demokratikus elgondolását vagy elvetették, mert az efajta haladás borzasztóan lassú és drámaiatlan. Ezekben az államokban a nép meghatározott rendszereknek szabályai szerint él,

amelyekről csalhatatlan emberek vagy embercsoportok kinyilatkoztatás útján szereztek tudomást, amelyeket rendeletek és puskagolyók kényszerítenek ki és amelyek a bírálattól állandóan menteseknek tekintetnek: először mert csalhatatlan embereknek nincs szükségük kritikára, másodszor — és főképen — mert nem tűrik a kritikát. Tőlünk ezek a nemzetek oly messze vannak, mintha más bolygón élnének. Ezek a bolygók más Napok körül keringenek, mint amelyeket mi ismerünk. Mindegyik Nap egy ember — csak egy ember —, aki a többi ember testi, szellemi és erkölcsi gyarlóságaiban osztozik. Ez az ember oly magas polcon áll, hogy tévedései férfiak és nők millióinak kényelmét, biztonságát, sőt életét befolyásolják. Ezek közül ugyan sokan nem bíznak benne vagy tán gyűlölik. De véleményeik és könyörgéseik nem hatolnak át az ő fenséges magaslatainak ritka, hideg levegőjén s így nem áll módjukban, hogy megvédjék magukat az ő esetleges botorsága ellen. Csapdába kerültek.

Ez természetesen nem új tünemény. De ahányszor előfordul, azok, akik csapdába kerültek, meg vannak lepve. A Második Köztársaság törvényhozó testületeinek tagjai 1849-ben megszavazták a törvényt, amely III. Napoleonnak módot adott, hogy államcsinyjét végrehajtsa. A törvényhozók jó viszonyban maradtak vele, mialatt ő megtisztította a közigazgatást a republikánusoktól, megcenzurázta a sajtót és megszüntette a gyűlekezési jogot. Azután nyugodtan felhasználta ugyanazt a törvényt, hogy bebörtönözze őket. Ehhez hasonló leckékből mit sem tanultak az olasz liberálisok, akik úgy gondolták, hogy a fasizmust felhasználhatják, amíg szocialista versenytársaik elnyomására szükséges, sem az olasz nagyiparosok, akik a munkáskérdésnek megoldását abban a téves felfogásban üdvözölték, hogy a születendő diktátor „az ő emberük“ marad s nem fogja saját személyes uralma érdekében elkerülhetetlenül elnyelni úgy a munkaadók, mint az alkalmazottak érdekeit. Történelmi előzmények nem szolgáltak intelmül oly komoly németek számára sem, mint aminő Brüning. Ha már egyszer, akár jónak látszó ügy érdekében is, kijátszották az alkotmányos biztosítékokat, ha már egyszer megmutatták, hogyan lehet kormányozni parlament nélkül, kivételes törvények és rendeletek rendszerével, a színpad készen áll a Schleicherek és a von Papenok részére, közvetlenül nyomukban a Hitlerekkel és Göringekkel. De a von Papenek és a von Schleicher-ek maguk is ép oly tévesen képzelték el, hogy a nácikkal választási megállapodásokat köthetnek s hogy ők továbbra is megmaradhatnak uralkodó tényezőknek a parlamentárizmust színlelő rendszerben. Mindannyian túlkésőn tanulták meg, hogy ha egy diktátor az állami fegyverek és pénzeszsákok mögé beáshatja magát és monopolizálhatja a közvélemény forrásait, bárki másnak vajmi korlátolt választási lehetősége marad. Nyomorultan tolonghat az új trón lépcsőjénél. Vagy a föld alatt, életének kockáztatásával konspirálhat. Vagy egyénileg tiltakozhat és börtönbe vethetik. Vagy, ha tud, külföldre szökhetik.

Mi, akik a demokratikus államok kategóriájá-

ba tartozunk, fokozatosan kifejlesztettük a civilizáció természetének és feltételeinek bizonyos alapvető előzményeit. Megállapodtunk bizonyos kifejezésekben ezeknek a premisszáknak a megjelölésére, eszközöket találtunk fel, hogy az előzmények hatályát biztosítsuk és módot találtunk az eszközök megváltoztatására, ha ez kívánatosnak látszik. Elismert alapelveknek és megállapodott terminológiának kapcsolata lehetővé teszi, hogy külömböző tevékenységeinkről érthetően beszéljünk egymással, tekintet nélkül arra, vajjon politikai eszméink minden ponton, vagy egy ponton sem találkoznak.

Igy többé-kevésbé tudjuk, hogy mit értünk, ha egymással művészetről, jogról, sportról, nevelésről, vallásról, bölcsészetről vagy tudományról beszélünk. Eszmét cserélhetünk, akár keresztények vagyunk, akár atheisták, akár Gainsborought-t kedveljük vagy Dali-t, akár hiszünk, akár nem hiszünk szellemi telepátiában, akár kerek a koponyánk vagy hosszúkás, akár helyeseljük vagy sem a bírák elmozdítását, az oktatás szövetségi rendszerét vagy a munka szabályozását. Ezt megtehetjük, mert lassanként közös szótárra tettünk szert. Elméink találkozhatnak, még a nézeteltérésben is, mert a szavaknak, amelyeket használunk, előre elfogadott értelmük van.

De hogyan beszéljünk olyan emberekkel, akik megszokott szavakat használnak, de más értelmet tulajdonítanak nekik?

Hogyan vitatkozhatunk különösen művészet-

ről olyanokkal, akik „művészetet“ mondanak, de propagandát értenek, akiknek Mendelssohn zenéje nem zene, Heine költészete nem költészet és Thomas Mann regénye értéktelen, nem azért, mert művészileg fogyatékos, hanem oly kívüleső tény miatt, amely a szépség és öröm semmiféle lehető mértékével sincs összefüggésben?

Ugyan mire jók, hacsak nem a diktátori észjárás, szemléletére, az ujságok, amelyeket addig istápolnak és cenzuráznak, amíg (Goebbels-el szólva) a „politikának éles eszközeivé“ válnak s úgy lehet rajtuk játszani, „mint a zongorán“? Nekünk nem jelent zenét — csupán lármát és unalmat — ha az olasz sajtó beváltja Mussolini ígéretét, hogy „minden húron játszik: az erőszaktól a vallásig, a művészettől a politikáig“. Ha olasz, német vagy orosz hírlap véletlenül oly szót közöl, amely kétséget támaszthatna a rendszer csalhatatlansága iránt, a szerző és a szerkesztő együtt vándorol börtönbe s ugyanez történik több más országban. Az eredmény halálos egyformaság. Ollóval és géppel ugyanazokat a „tényeket“ állítják össze ugyanazokból a sokszorosított hiradókból, utasítás szerint hangsúlyozva vagy letompítva és buzdító, hízelgő vagy fenyegető magyarázattal látják el, amelyet az *Artifex Maximus* — Ciano gróf vagy Signor Alfieri, vagy Goebbels dr. vagy a moszkvai sajtófőnök az napra megrendelt.[1]) Mind-

[1]) A *Giustizia e Libertà* (egy olasz emigráns ujság, amely Párizsban, 26, rue Val-de-Grace, jelenik meg) időnként megszerzi és közli a propagandaminisztériumnak a fasiszta saj-

ez stereotipizált, talpnyaló és kiabáló hangja ellenére unalmas. Megszünt a német tudományos folyóiratok hírneve, bár hajdan az egész világ tudományos köreiben olvasták őket. Meghaltak s el vannak temetve a híres, régi olasz és német ujságok — Corriere della Sera, Berliner Tageblatt, Frankfurter Zeitung —, amelyek mint hírek hordozói és vélemények kifejezői, Európának féltucat legnagyobb lapja közé számítottak. Képmutatók hordozzák lobogóikat és tovább használják betűtípusaikat. Régi munkatársaik némelyike ott ül íróasztalánál, de nap-nap után gyötri őket a kérdés: „Alkalmazkodjunk vagy éhenhaljunk?“ Csak olyan elmék, amelyeket a bíráló ítéletnek ténybeli alapjaitól fosztottak meg, nevezhetik a monopólium és terror rendszerének e termékeit „ujságoknak“. Ezekről a sívár lapokról nem Németország és nem Itália szól hozzánk. És vajjon a holnap

tóhoz intézett napi titkos utasításait. Ezeknek 1936 május 2-től július 7-ig terjedő időre vonatkozó sorozata, amely az 1936 július 17. kiadásban jelent meg, képet nyujt a minisztériumnak működési teréről. Az ezen idő alatt kiadott 86 rendelet többek közt tilalmazza az új szovjet-orosz alkotmány kihirdetésének megemlítését (jobb, ha az olasz nép nem szerez tudomást egy diktatura elhatározásáról, amely képviseleti kormány-homlokzatról gondoskodik), tiltja oly becslésnek közlését, hogy hány halott katona lehet az Amba-Alagi-i „Ossario“-ban (ily becslésből eltérésekre lehetne következtetni az afrikai hadjáratnak hírül adott és valóságos veszteségei közt), tilos említést tenni a munkanélküliségről Olasz-Afrikában, a Nemzetközi Munkahivatalnak a munkaidőre és munkafeltételekre vonatkozó vitáiról, tilos cikkeket vagy képeket közölni, amelyek az olaszok és ethiopiaiak „fraternizálásáról“ tanuskodnak vagy a „fajtakeveredést“ magasztalni („Assoluta e netta divisione fra la razza che domina e quella che è dominata“); tilos eredményes franciaországi sztrájkokról részleteket közölni, stb., stb.

Oroszországának hiteles hangja-e az, amely a Kremltől diktált hangnemben megnyilatkozik?

Mit tanulhatunk mi vagy gyermekeink oly nevelési rendszerből, amely nem a történeti kutatás, egészséges szkepticizmus, kísérletezés és szabad vizsgálódás segítségével keresi az exakt igazságot, hanem (a német vezér szavai szerint) arra törekszik, hogy „a politika katonáját“ kitermelje?

Miként atyáink gyakran tették, mi is a német egyetemeken folytassuk-e tudományos tanulmányainkat? Ezek az egyetemek most azt követelik meg, amit a legkiválóbb élő tudósok egyike: Lord Rutherford „a legkülönösebb tudományos minősültségnek“ nevezett, az „árja leszármazást“. Tantermeik és laboratóriumaik zárva vannak oly fizikusok, mint Albert Einstein vagy James Franck, oly fiziológusok, mint Gustav Hertz vagy Otto Mayerhoff előtt s ma nem engednének be oly férfiakat, mint Ehrlich vagy Fritz Haber, akik az elmult időkben dicsőségüket jelentették.

Erkölcsöt tanuljunk-e tőlük? „Nem az a fontos, kinek van igaza“, mondotta dr. Goebbels, akinek minden tanító, író és művész hódolni köteles, „hanem az, hogy ki győz“. Azt az erkölcsi lefokozást, amely e mondatban kifejezésre jut, mint a német tanítás feladatát kifejezetten megerősíti a Deutscher Philologenverband egy kiadványa, mely szerint a fiatalságot arra kell tanítani, hogy az erkölcsi erőt, „az elmult idők e maradványát“ ne tisztelje, ne törődjék azzal, hogy nemesen vagy hitványan cselekszik-e („csupán az számít, hogy *cselekedjék“).* Ime a cél, amelyet eléje tűztek, „hogy

hidegvérrel törekedjék az erkölcsi világ anarchiájára".[2])

Oda menjünk-e művészetért? Felejtsük el az űrt, amelyet a Németországból kiűzött zenei és színházi művészek maguk után hagytak, vagy azok, akiknek méltósága és elvei tiltják, hogy ott fellépjenek. Itéljük meg a német művészetet egyetlen, mintául szolgáló megállapításból, amelyet hivatalos gondozója, dr. Alfred Rosenberg tett. A német parasztház, ezt írja egész komolyan, „az eredeti mintája volt a későbbi építészetnek. Északi Közép-Európa parasztházaiból merítették az inspirációt és az erőt azok, akik később, mikor a Balkánra vándoroltak, önmagukat görögöknek nevezték. A német parasztház a görög templomok eredeti mintaképe s még ma is örök mintául szolgál a germán és nordic építészetnek".[3])

Oda menjünk-e történelmi kutatásért? „Mi sohasem fogjuk a történelmet pártatlanul megközelíteni, hanem csak mint németek", írja a náci nevelésügyi orgánum, *Die Deutsche Schule* (1933. szept.). De leghivatottabban dr. Rust közoktatásügyi miniszter tárta fel a náci kutatási módszert beszédjében, amelyet a Heidelberg 550 éves ünnepére egybegyűlt tudósoknak mondott. Hangsúlyozta, hogy a nácik felszabadultak „a tárgyilagosság hamis eszméje alól" és hirdette, hogy „a tudomány régi eszméje, amely az elvont értelmi tevékenységnek szuverén jogán alapult, egyszersmindenkorra elenyészett". Szimbólikusan Athénének, a bölcsesség istennőjének szobrát már eltávolították a nagy egyetemi épületek egyike elől (amelyet Heidelberg amerikai barátai, köztük számos zsidó származású, ajándékoztak) és helyébe tették a német sast; a bejárat felett pedig kivakarták „Az Élő Szellemnek" felírást és „A Német Szellemnek" szavakkal helyettesítették. Dr. Rust intelméhez híven másnap a német tudomány dr. Ernst Krieck-nek, a filozófia heidelbergi professzorának következő végzetes szavaival temette el halottait: „Mi nem ismerjük vagy nem ismerjük el az igazságot az igazság kedvéért, vagy a tudományt a tudomány kedvéért".[4])

Mit találunk, ha a mai Olaszországnak szellemi és művészeti életéhez fordulunk ihletért és tanításért? Hadd mondja el helyettünk Signor Paolo Orano, a parlament tagja és az ujságírás történelmének tanára a perugiai egyetemen, az olasz ta-

[2]) Idézve Ernst Wiechert-nek 1935. ápr. 16-án, a müncheni egyetemen tartott beszédében.

[3]) „Blut und Ehre" 1934. 127. o. Az 1936. évi kiadás megemlíti, hogy ezideig 70.000 példányt adtak el e munkából.

[4]) A *Frankfurter Zeitung* 1936. jún. 30. és júl. 1-i száma, valamint a *New York Times*-nek ugyane keltű számai dr. Rust és Prof. Krieck beszédeiről szóló jelentéssel hat amerikai állampolgárnak nevét is közzétették, akik tiszteletbeli doktorátust fogadtak el a heidelbergi egyetemtől, ugyanazon az ünnepségen, amelyen ezeket a beszédeket mondták. Ezek: Reginald A. Daly, a geológia tanára a Harvardi egyetemen, William May Garland, Los Angeles, Cal., Henry K. Janssen readingi gyáros, Kirsopp Lake, az egyháztörténet tanára, Harvard, Dr. Harry Hamilton Laughlin, a Carnegie Institution biológusa és eugenikusa és Ferdinand Thun, readingi gyáros. Mennyire külömbözők voltak a beszédek, amelyek három hóval később Harvard háromszázéves emlékünnepén hangzottak el és következéskép mennyire más dicsőség fűződött az ott adományozott tiszteletbeli doktorátushoz!

nító kötelességeit: „a fasizmus nem ismer a fajtától független filozófiát; nem ismer kultúrát nemzet nélkül; világot birodalom nélkül; nem ismeri az öncélú tudományt, amely purgatoriumul szolgál azoknak, akik nem éreznek elég bátorságot, hogy a térítés szolgálatába álljanak... Mindenkinek, kivétel nélkül, ki kell vennie részét a fasizmus politikájából, a magánéletben és a nyilvánosságban, minden tanteremben, minden szószékről. Jaj azoknak, akik a mai fiatalságot arra tanítják, hogy van oly kultúra, amelyet nem érdekel a politika." Nem csoda, hogy ott, ahol ily követelmények uralkodnak, egyik neves tudós a másik után vonult vissza vagy ment számkivetésbe: *De Sanctis*, a római történelem legnagyobb tekintélye; *Salvemini*, a risorgimento legkiválóbb történésze, *Venturi*, a legkitűnőbb műtörténész, *De Vitti de Marco* klasszikus pénzügyi művek szerzője és még mások hosszú sorozata. *Croce* egyelőre parabolákban ír vagy hallgat. *Ferrero* Svájcba menekült és *Sforza* a politika bölcseletéről minden nyelven ír, csak épen olaszul nem. Az így keletkezett űrt, nem fogják a bölcsészet, történelem és természettudomány formaruhás professzorai kitölteni, akiket a *Mostra della Rivoluzione Fascista* közelében, puskával vállukon, láttam föl-alá masirozni, e kötelesség teljesítésével bizonyítván képességüket, hogy az anyag fensőbbségét hírdessék a szelllem felett. Az az üresség, amelyet a fasiszta művészet jelent, nem válik kevésbé szembeszökővé azzal, hogy a fasiszta Olaszország bojkottálta Toscanini-t, akit tiszta és emelkedett szelleme automatikusan kizár a dantei hagyományok méltó örököseinek tiszteletéből.[5])

Ortega y Gasset írta, hogy a fasiszta és szindikalista ideológiák a modern Európában új embertípust teremtettek, azét az emberét, aki nem kívánja indokolni véleményét, még azt sem kívánja, hogy igaza legyen, csupán azt, hogy elég hatalma legyen véleményének erőszakkal érvényt szerezni. „Ez az új dolog, — mondja a spanyol filozófus — az oktalanság joga, az értelmetlenség értelme." Kétségtelen, vannak férfiak, akik úgy szeretnék az igazságot tanítani, ahogy ismerik, Bonnban és Heidelberg-ben is (ahonnan Spinoza most nem kaphatná a meghívást, amelyet a „modern idők"-nek nevezett kornak kezdetén küldtek neki, hogy jöjjön oda és élvezze a bölcselkedés legnagyobb szabadságát), Bologna-ban és Padua-ban is (ahol Galilei kutató szelleme ugyanoly bajban találná magát, mint a tizenhetedik században), de az értelmetlenség értelme markában tartja őket. Tőlük azok, akik nincsenek a csavarszorítóban, nem tanulhatnak egyebet, mint a halálos félelmet, hogy hasonló helyzetbe kerülhetnek.

Hogyan versenyezhetünk olyanokkal, akik

[5]) Toscanini-ról a *Libro e Moschetto* című hetilap, amely az egyetemi diákok kultúrális nevelésével foglalkozik, hódolat helyett azt írja: „köpök a szemébe" (V. ö. „Italian Intellectuals Under Fascism." Students League for Industrial Democracy, New York 12. old.). Az olasz sajtó természetesen hallgatott az ünneplő demonstrációról, amelyben Toscanini a newyorki Filharmóniai Társaság búcsúhangversenyén részesült, de hasábokat közölt egy feketeinges zenekar külömböző előadásairól, amely propaganda-körútat tett az Egyesült Államokban.

számára a sport, odahaza és külföldön, csak propagandát jelent és csak készülődést a háborúra? A sportnak, mint propagandaeszköznek diktátori elgondolását legvilágosabban ismerték be a Berlinből 1936. január 2-án küldött tudósítások, amelyek egy vezető náci tisztviselőnek, dr. Kurt Muenschnek szavait idézték: „A nem politkus, ú. n. semleges atléta elképzelhetetlen". Nem engedhető meg, hogy azok, akik „politikailag vakok", győztesek lehessenek, mert „a győzők kötelessége, hogy a politikai befolyás úttörői legyenek". Ezzel azt mondja, hogy a „sport' szó nem jelent játékot, amit mi értünk alatta, akár amatőr, akár hivatásos, hanem politikai fegyvert. Feladata, hogy vonzza és megszervezze a fiatalságot s csak az alkalmazkodókat részesítse a sportkedvezményekben s csak nekik engedik meg, hogy „győztesek" legyenek; a nemzetközi versenyekben elért eredményeket pedig mint az „új fajta", az „új állam", az „új társadalmi fogalom" diadalát hirdeti a régi, a legyengült államok, fajták és rendszerek felett.

A sportnak második feladata, hogy fiatal embereket testileg és lelkileg alkalmassá tegyen a rendszer szolgálatára. *Maraviglia* szenátor, a Fasiszta Nagy Tanács tagja, írja: „a sport nem öncél. A sportok népszerűsítésével és militarizálásával a fasizmus legnagyobb kormányzati munkáját hajtja végre".[6]) A végső szolgálat. amelyet követelnek, nyilván a harctéri halál. Diktátorok a háborút nem mint szörnyű lehetőséget képzelik el, amelybe az állam belekényszerül, hanem mint politikai eszközt, amely adott pillanatban hasznára válhat a párt-államnak.[7]) Minthogy végső támaszuk az erőszak, a háborúról mint valami önmagában kívánatosról kell beszélniök, amely megnemesíti a benne résztvevőket. Minthogy pedig a támadó háborút tervezők fő szövetségese az alájuk rendelt tömegek tudatlansága és önhittsége, a fiatalságba a tudás és önbírálat oly megvetését kell beoltani, hogy az egyéni kétségek belefulladjanak a helyeslés egyetlen morajába, amikor a hangszórók minden zugba elviszik a vezérnek támadásra buzdító szavait.

Mussolini egyszerűen belső meggyőződését árulta el, amikor azt mondotta, hogy „a béke képtelenség". Csak akkor tekinti a békét *nem* képtelenségnek, amikor nem lát semmit, amit háború vagy háborús fenyegetés és háború kockázata árán meg lehet szerezni. Hitler ugyanezt legalább anynyiszor beismerte, mint ahányszor az ellenkezőjét mondta. Az ellenmondás csak a kifejezésekben rejlik. Amikor azt mondja, hogy nem szándéka háborút kezdeni, azt érti ezen, hogy ha elérkezik az újból felfegyverzett Németország számára a pillanat, amikor elveszi, amire szüksége van, a felelősség az ebből származó háborúért nem őt terheli, hanem azt, aki ellenszegül. Örök béke, írja

[6]) V. ö. John R. Tunis: „A diktátorok felfedezik a sportot". *Foreign Affairs* 1936. júl.

[7]) Tábornokok néha másképp gondolkodnak. Igy Badoglio marsall egy 1936. jún. 6-án adott interjúban a háborút rettenetes dolognak nevezte, amelyet ezért rosszalni kell. A következő napon Mussolini nem jelent meg Badoglio katonai diadalszemléjén. Jún. 11-én jött a hír, hogy Badoglio lemondott az ethiopiai alkirályságról.

a *Mein Kampf*-ban, pusztulásba döntené az emberiséget. Meggyőződése szerint, ha az önfenntartásért vívott csatákkal kerül szembe, az „úgynevezett emberiesség, az ostobaságnak, gyávaságnak és felületességnek e keveréke, úgy elolvad, mint a hó a márciusi napsütésben". (148. old.). Gyakran közbevet békeszólamokat is, de ezek ép oly rémítők, mint fenyegetései, mert a békét „az uralkodó nemzet győzelmes kardja teremti meg, amely a világot egy magasabb kultúra szolgálatába állítja." (438. old.) És ismét: „Valóban, a pacifista-humánus gondolat egészen megfelelő lehet, ha majd a legmagasabbrendű emberek oly mértékben meghódították és leigázták a világot, hogy kizárólagos urai lettek... Ennélfogva először: harc és azután, talán, pacifizmus". (315. old.) És ismét: „Aki igazán szívből óhajtja a pacifista gondolat győzelmét e világon, annak minden eszközzel támogatnia kell a németeket a világ meghódításában." (315. old.)[8])

A németek, ismétli meg Göring tábornok, büszkék arra, hogy mint militaristák ismeretesek.

[8]) A *Mein Kampf* első kiadása Münchenben két kötetben jelent meg, amelyeket 1925., ill. 1927-ben bocsátottak közre. A második kötet utolsó oldalán foglaltatik a megállapítás, hogy 1926. novemberében iratott. Atholl hercegnő „Németország külpolitikája" c. füzetében mutatott rá, hogy ez több mint két évvel azután volt, hogy a német jóvátételt a Dawes-terv alapján leszállították és több mint egy évvel azután, hogy a locarnói egyezmény Németország védelmét garantálta minden támadás ellen. Az összes idézetek ezeken az oldalakon az 1936. évi kiadásból származnak. Lényegileg ugyanazon szóhasználattal jelentek meg az eredeti kiadásban. Mellesleg megjegyezve, az összes fenti idézetek a harmadik kivételével teljesen kihagyattak a „Mein Kampf"-nak „My Battle" címmel Amerikában megjelent fordításából.

Ennek igazolására idézi a tényt, hogy a poroszság többé nem földrajzi, hanem erkölcsi fogalom. Von Papen annak bizonyításával küzd a nácik kegyeiért, hogy a mai Potsdam, hagyományos jellegének elvesztése nélkül, túltesz a Hohenzollern-militarizmuson. Németország, úgy mondja, végleg kiküszöbölte a pacifizmust szótárából; az új németeknek „testben és erkölcsben harcosoknak" kell lenni, álmodniok kell az alkalomról, amely számukra nyílhatik, hogy inkább csatában haljanak meg, mint becstelenül ágyaikban.

E látomások megvalósítására az iskolák és az ifjúsági szervezetek szolgálnak eszközül: Németországban a „Jungvolk" és a „Hitlerjugend", Olaszországban a „Figli della Lupa", a „Balilla" és az „Avanguardisti". Szovjet-Oroszországnak párhuzamos szervezeteit „Oktobristáknak", „Úttörőknek" és „Komsomolnak" nevezik. A gyermeket, mihelyt szalutálni tud és katonásdit játszik, a helyes útra terelik.[9]) Az iskolák irányítják[10]) és korlá-

[9]) Olasz játékoknak Turinban rendezett kiállításáról szóló jelentésében írja a *Gazetta del Popolo* (1936. jún. 25.), hogy „sok új és eredeti terméket mutat be, így . . . triciklire szerelt gépfegyvereket, kis páncélos kocsikat, közönséges játékautomobilok helyett és számos egyéb hadiszereket, amelyek nem költségesek, de nagyon szórakoztatók." (*Giustizia e Libertà*, 1936. július 17.)

[10]) Még a matematika és kémia is fel van fegyverezve. Német középiskolák most ily című tankönyveket használnak: „Matematika és védelmi atlétika", a fegyvertanból, topografiából stb. merített feladatokkal vagy „Iskolai kísérletek a hadianyagok kémiájában", amely főleg mérges gázokkal foglalkozik. A londoni „*Observer*" (1936. júl. 5.) néhány példáját közli az új iskolai aritmetikai feladatoknak: „Bombavető aeroplánok, amelyek nappal repülnek, 280 km-t tesznek óránként. Éjjeli bombavető repülők óránként csak 140

tozzák[11]) elméjét; az ifjúsági szervezetek pedig, amelyekben fokozatosan résztvesz, menetelésekkel, fegyver- és bajonet-forgatással, gázgyakorlatokkal és terep-hadgyakorlatokkal megedzik testét. Azután, nem ismerve a világot, amelyet ellenségének érez, erős testtel és elhatározással, felölti a rohamcsapatok vagy a fasiszta milicia színes ingét vagy a Reichswehr vagy a Vörös Hadsereg formaruháját. Nehéz ennek a programmnak akármely részét is „sportnak" minősíteni. A tizenkét éves fiúk, akiket egy vasárnap reggel a Wannsee közelében, lövészárkokban láttam, amint ünnepélyesen kézigránát-utánzatokat hajítottak egymásra, vajmi távol álltak az üres telkeken folytatott labda-játéktól, a falusi tó jegén űzött hockey-től vagy akár az amerikai látványos sportnak vékony felső rétegétől, amelyet pénzért hirdetnek és támogatnak.

Hogyan vitatkozhatunk törvényes jogokról és jogtalanságról olyanokkal, kiknek szemében a „jog" párthasznosság vagy személyes szeszély? *Frank*, birodalmi miniszter, félredobván azt a civilizált képzetet, hogy a mi nem tilos, az megengedett, írja, hogy a bíróságok, ha nincs az esetre alkalmazható törvény, szabjanak ki büntetést „a büntetőtörvénykönyv alapjául szolgáló gondolat vagy az egészséges közérzés szerint". „Kinek a

km. sebességet érnek el. Hány órára van egy-egy fajtájú bombavető repülőnek szüksége, hogy a Breslau és Prága, München és Strassbourg, Kiel és Metz közti területet átrepülje?"

[11]) „A fajtától függő nemzeti lélek mértéke minden gondolatunknak, akaratunkban és tetteinkben nyilvánuló törekvéseinknek és végső próbaköve értékeinknek". Alfred Rosenberg: „Der Mythos des 20. Jahrhunderts" (697. old.)

gondolata" — kérdi Mc. Ilwain professzor[12]) és „kinek az érzése alapján?" E kérdésre megadja a választ a weimar-i munkabiróságnak 1936. február 14-én kihirdetett és másnap a *New York Herald Tribune*-ban ismertetett határozata. Egy vállalatnál alkalmazott „árja" munkáscsoport követelte egy zsidó munkástársuk elbocsátását, féltükben, hogy társasága bemocskolhatja őket. Ez a zsidó munkás nős volt, frontszolgálatot teljesített a világháborúban és többször megsebesült, kifogástalan gyári minősítéssel rendelkezett. A bíróság az elbocsátást fenntartotta s noha elismerte, hogy határozatának indokolásában nincs módjában valamely meghatározott törvényre hivatkozni, mégis megtalálta a szükséges jogalapot a nácipárt „jogi ösztönében" és „jogi érzéseiben".

A „minta-törvények"-et, amelyeket egynémely amerikai tanárok helyeselnek, miután egy nyarat Szovjet-Oroszországban töltöttek, ugyanazok a professzorok mint a barbársághoz való visszatérést utasítanák vissza, ha az Egyesült Államokban indítványoznák. Állami kollektív tulajdon lopása halállal büntetendő; nők és gyermekek túszként tarthatók férjeik és apáik jó magaviseletének biztosítására, sőt Szibériába száműzhetők oly bűntettek miatt, amelyekről mitsem tudnak. Politikai foglyokat kivégeztek nyilvános tárgyalás, közvád vagy előzetes értesítés nélkül, anélkül, hogy védelemben részesültek volna; „osztály-ellenségeket" távoli vi-

[12]) C. H. Mc. Ilwain: „Government by Law". *Foreign Affairs*, 1936. január.

dékekre szállítanak szolgaságba vagy megbilincselt osztagokban fognak kényszermunkára.[13]) A „jog" szót, ahogy Szovjet-Oroszországban kiejtik és alkalmazzák, ugyanannak a szónak amerikai professzorok útleírásaiban való használatától mindaz elválasztja, ami a büntetőjogtudományban a Középkortól a mai napig történt.

A német igazságügyminisztérium kiadásában megjelent „*Deutsche Justiz*" szabatosan kifejezi a megvetést, amelyet minden diktátornak éreznie kell jogi rendszerekkel szemben: „egy maroknyi erőszak többet ér, mint egy zsák igazság". A német jognak ez az organuma csupán *Kim*-et ismétli: „a jó bot, jó érv". Minő tiszteletet érezhetünk az „igazság" szó iránt, ha annak leple alatt a diktátor körülírhatja a bűntetteket — elkövetésük után és büntetéseket szabhat ki aszerint, ahogy szeszélye vagy a célszerűség diktálja? Minő értelmet tulajdoníthatunk e szónak, ha a börtönt és a testi sanyargatást jelenti vád és tárgyalás nélkül, akár Oranienburgban, akár Narymban vagy a lipari szigeteken?

Valamelyes vallásos hit, akár kifejezésre jut szervezett módon, akár nem, sokunkban közös. De micsoda „vallás" az, amely kegyetlenséget és elkülönülést jelent, amely az embert hetykévé és könyörtelenné teszi, amely inkább kizáráson, mint csatlakozáson alapszik? Min alapszik a közösség oly emberekkel, akik keresztényeknek vallják magukat, de keresztény társaiknak, ha zsidó vér folyik ereikben, nem engedik meg, hogy templomaikba járjanak? Az eszmecsere is megszünik azzal, aki, miként *Arno Schmieder* professzor, azt írja: „a nordic ember Istenben él. Ő önmagát Istennek érzi. Érzéseiben és akaratában ő maga az Isten". Vagy lehet-e vitatkozni dr. Alfred Rosenberg-gel, aki hivatalos náci kulturvezér és azt a lealázó babonát terjeszti, hogy az emberfajta, amelyhez Krisztus is tartozott, „bacillus, amely megmérgezi vérünket és lelkünket".[14]) Minden vallásnak és a vallás minden megnyilatkozásának nyilt üldözése és száműzése — még ha oly ember teszi is, mint a néhai Lunacsarszkij, aki a vallást előkelően „luetikus betegséghez" hasonlította — valahogy kevésbé kicsinylő és bántó, mint a német hitmozgalom jelensége és az oly elkényeztetett gyermekre valló megállapítás, mint aminő a mozgalomnak egyik vezetőjétől, *Ernst Bergmann*-tól származik: „mi nem térdelhetünk le olyan Isten előtt, aki több figyelmet fordít a franciákra, mint mi reánk!"

Minő eszmecsere lehetséges oly tudósokkal, akik azt hiszik, hogy az „árja" szó fajtamegjelölésre szolgáló szakkifejezés? Akik azt gondolják, hogy a fajtisztaság valami valóság? Akik azt gondolják, hogy vannak állandóan felsőbbrendű fajták? Akik megvetik a tiszta tudományt és nem bíznak benne, előnyben részesítik az alkalmazott tudományt és mégis misztikus módon azt tanítják, hogy figyelmen kívül kell hagyni a vegytan-

[13]) W. Henry Chamberlin: „Paradise imagined". *American Mercury*, 1936. szeptember.

[14]) Arno Schmieder: Die Deutsche Schule im Deutschen Staat, Leipzig, 1935. 7.; Alfred Rosenberg: Blut und Ehre. München, 1934., 112. — Dr. Rosenberg elméjét Hitler mint az egyetlent jelölte meg a nácipártban, amelyet ő igazán tisztel.

ban vagy orvostudományban a nem árjáktól származó felfedezéseket, mert ezek szükségképpen magasabbrendű népek megrontását célzó mesterkedések? Vegyük például amaz áltudósok egyikének megállapítását, akiknek munkái a náci Németországban megjelenhetnek, bár Einsteiné nem jelenhetik meg: „Az örökletes rákbetegség a fajták összeütközése az emberi testben.“[15]) Vajjon Pasteur eredményes vitába bocsátkozhatnék-e azzal, aki ezt mondja? Aligha inkább, mint ahogy a ráncbaszedett tudósok akár egy millió év alatt is megérthetnék azt a félénk és bizonytalan gondolkodást, amellyel Darwin a fajok eredetére vonatkozó elméletét kifejtette, mint ahogy egy barátjának 1844-ben írt, odavetett mondatból kitűnik: „Végre fénysugarak mutatkoznak és majdnem meg vagyok győződve (azzal a véleménnyel ellentétben, amelyből kiindultam), hogy a fajok (mintha csak gyilkosságot vallanék be) nem változhatatlanok.“[16])

A különbség az igazi és a hamis tudósok közt természetesen az, hogy ellenkező irányba tekintenek. Az a tudós, akit hűvös tudományos törekvés tölt el, aki a tudást és az igazságot önmagáért keresi, tudásának, találmányának és felfedezésének láncát szemről-szemre, az ismeretlennek ürjében fűzi egybe. Nem törődik azzal, hogy a tények és a következtetések lánca hová fogja vezetni, ha meggyőződést tud szerezni arról, hogy az egyes láncszemek szilárdak. De a diktátor az ilyenfajta ka-

[15])Hermann Gauch: Neue Grundlagen der Rassenforschung. Leipzig 1934. 74. old.
[16]) Life and Letters of Charles Darwin I. 334.

landot megtiltja. Megtiltja a kiváncsiságot. Ő éppen fordítva előre kijelöli a tudósnak a következtetést s arra utasítja, hogy visszafelé haladva találja meg a támogató elméletet, figyelmen kívül hagyva az elmélettel nem egyező tényeket. „Mi nem ismerjük vagy nem ismerjük el az igazságot az igazság —, a tudományt a tudomány kedvéért.“

Azokban a tőlünk távoleső világokban csatakiáltások hangzanak el. A fasiszta pártnak első főtitkára, Michele Bianchi megjegyezte, hogy „külön retorika nélkül nem lehet forradalmat csinálni“. Uj tájszólást kell feltalálni. Régi bajokat azzal kell elfogadhatóvá tenni, hogy új nevekkel jelöljük meg. Igy a „korporáció“ kifejezés új módszert, új szóhasználatot jelent annak a keserves ténynek leplezésére, hogy a munkást és munkaadót egyaránt kényszerzubbonyba öltöztették, hogy a munkaalkalmazás szabadsága megszünt, s hogy eltörölték a munkásságnak nehezen kivívott jogát, amely a szabadon választott képviselőik útján kötött kollektív szerződést biztosította. A „Stachanov-terv“ igyekszik a „teljes gőzzel“-t és az „amennyit bírsz“-t népszerűsíteni.[17]) Oly szavak, mint a „kooperáció“ és az „unifikáció“, a faji vagy politikai kisebbségek birtokfosztását leplezik, amelynek során javaikat a párthoz hűségesekre ruházzák át. A mi szótárunkban „forradalom“ a kormányzaton kívül álló csoportoknak erőszakos lázadását jelenti

[17]) Nem mindig sikerrel. A *New York Times*-nek Moszkvából 1936. márc. 3-áról keltezett jelentése szerint a a szovjetsajtó két héten belül épen a második esetről számol be, amelyben egy becsvágyó ütem-gyorsítót feldühödött munkatársai meggyilkolták.

a kormány ellen, „államcsiny“ oly erőszakos cselekedetet, amellyel a hatalmon lévők megszabadulnak ellenfeleiktől, figyelmen kívül hagyva a törvényt és „terror“ oly erőszakot, amelyet a törvényes hatóságok elnézésével vagy közreműködésével alkalmaznak. Ellenben a fasiszta szóhasználatban „forradalomnak“ nevezik Mussolini és Hitler államcsinyét és azt a terrort, amellyel ellenzéküket elnyomják. Események többé nem következnek okokból, hanem az eredmény az, amit oknak neveznek. Amikor az olasz kormány megtámadja Hailé Szelasszié-t, ócsárolja, mert „kihívóan“ visszavonta csapatait az ország belsejébe; és amikor a népszövetség a megígért segítséget próbálja nyujtani a császárnak, Róma ezt a ténykedést „támadásnak“ nevezi. A fasiszták mindenkit, aki nem fasiszta, „kommunistának“ bélyegeznek, bár az illető ép úgy megvetheti a kommunizmust, mint a fasizmust: valami sár mindig tapad. És a kommunisták mindenkit „fasisztának“ bélyegeznek, még öreg bolsevistákat is, ha Sztalint szidják, mert a világforradalmat hátráltatja. Mindketten jólhangzó kifejezéseket találnak ki terrorisztikus eszközeiknek megjelölésére. A „védelmi őrizetbevétel“, az „államilag pártolt kivándorlás“ és az „egészségi okokból elszállítva“ máris rendületlenül ott szerepelnek az igazolások régi felsorolásában, amelynek élén az ismeretes „szökés közben lelőtték“ volt olvasható.

Ezt a szótárjavítást, eléggé megfelelően, nem a hagyományos zsarnok és pretoriánus gárdája hajtotta végre, hanem egy „vezér“, akit az állítólagos

„elit‘ támogatott. És ha valami okból a jóváhagyás látszata mutatkozik kívánatosnak, ezt nem választás, hanem „népszavazás“ útján szerzik meg, amelyben csak egy szavazólap van s csak egy lehetséges szavazat: „igen“. A „nem“ szó kiküszöbölésével és azzal, hogy helyébe az „igen“ lép, amelynek kötelessége, hogy a helyeslést és a helytelenítést egyaránt kifejezze, a szótárnak parancsra végrehajtott reformja logikai és végső befejezést nyer.

Még a multat is megidézik. A tények áldozatul esnek a mesének. Az új náci történelem szabályai szerint az a férfi, aki önként ment halálba a hazájáért, többé nem hős, ha az őt gyászoló anyja vagy felesége zsidó volt. Nevének még az elesett katonák névsorában sem szabad szerepelnie. „Mi nem ismerjük vagy nem ismerjük el az igazságot az igazság kedvéért“... Elképzelhető-e Washington vagy Lincoln, amint emberi nagyságot hazugságra próbálnák felépíteni és megfosztanak egy halottat a becsületétől? Itt annyira eltávolodnak attól az eszménytől, ami szerintünk becsületes hazafiságnak látszik, hogy még gondolatban sem bírjuk tovább követni.

Valóban széles szakadék tátong a két életfelfogás közt. Sőt nem látszik mód, hogy szavakkal áthidaljuk, mint ahogy a két oldalon a szavaknak sincs többé közösen elfogadott értelmük.

III.

KICSODA, KIT?

Alapjában semmilyen lelkitípus nem hasonlít jobban a szélső Jobbhoz, mint a szélső Bal.

Albert Pauphilet (1915.)

Ez a dilemma, amelyet az „eseti módszerrel" igyekeztem bemutatni, természetesen régi kérdése a történelemnek. De sohasem mutatkozott oly végzetesnek, mint a nagy, ipariasított nemzetekből alkotott világunkban, amelyet a modern pénzügy és kereskedelem bonyolultsága fűz egybe s amelyet a tudomány haladása mindinkább benső kapcsolatra kényszerít. Szorosan elzárt határ se nyujt védelmet az üvöltő rádió-propaganda ellen; bármely európai főváros fölött elsötétíthetik az eget a repülők, amelyek alig egy órával előbb figyelmeztetés nélkül indultak útnak ellenséges területről; baktériumok és mérges gázok a polgári lakosság tömegeit pusztíthatják el, ha egy embernek egy idegen államban eszébe jut, hogy erre kiadja a parancsot. Saját hazájában a diktátornak a tudomány annyi nyelvet ajándékoz, ahány fülpár van, amelyik hallgatja és ha egyszer utat talált a hatalomhoz, majdnem legyőzhetetlenné teszi. Semmilyen ókori vagy

középkori kényúr nem tudta alattvalóinak véleményét úgy felkantározni és forgatni, mint ahogy ő tudja. Tisztában van vele, hogy ha eléggé éber és határozott, akaratán kívül nem lehet vélemény, hogy még bajtársait is büntetlenül lelőheti, feltéve, hogy ő maga teszi közzé a történteket. Senkinek sem felel kiadásaiért. Különösen más kormányokkal folytatott tárgyalásokban érzi, hogy senki keze, csak az övé fogja a féket. Diplomaták és hadseregparancsnokok óvatosságra inthetik, de a csodálattól tátják a szájukat, ha figyelmen kívül hagyja tanácsaikat és olyan győzelmeket nyujt át, amelyekről álmodni se mertek. Cselekedetei önfejűek, kíméletlenek és (legalább is rövid lejáratra) hatásosak lehetnek s valóban azok is. Nemzetközi zsarolásra, más tulajdonának elsajátítására, versenytársának megfélemlítésére vagy ellenségének leverésére hirtelen kínálkozó alkalmat nem kell elszalasztania csupán azért, mert van egy informált és magát kifejezni tudó közönség, melyet lelkiismeretfurdalás vagy az a kétség gyötör: vajjon az eredmény megéri-e a kockázatot?

Demokráciákban a közvélemény nagyon is könnyen felizgul képzelt igazságtalanságokon és nagyon is gyakran nem veszi észre más népeknek eltérő szükségleteit és szokásait. Dührohamában esetleg alantas izgatásnak is enged és áldozatul eshetik demagógoknak. Szabad vitatkozás gyakran polémiává fajul. Föltéve azonban, hogy a számottevő tények közismertek és föltéve, hogy a reájuk vonatkozó eltérő véleményeket nyilvánosan és alaposan meg lehet beszélni, mindig meg van a le-

hetőség, hogy az ellentétes érdekeket idővel valahogy mégis kiegyenlítik.

Végre is a nemzeteknek egymás közti viszonya sokban hasonlít az egyének viszonyához. Az a tény, hogy két egymáshoz közel élő emberi lény felnőtt és tanult, nem szükségkép jelenti azt, hogy megbarátkozik. De meg van a barátság lehetősége. Ép így a nemzeteknél; barátokká válhatnak, föltéve, hogy nem gyerekesen türelmetlenek és önzők, föltéve, hogy érdekeik összeférnek és eszményeik civilizáltak és föltéve, hogy a nép érzelmeit egyik oldalon sem ingerli vagy ferditi el célzatosan, önző célokért oly kormányzat, amely a hírlapszolgálatot ellenőrizni és a véleményt szabályozni tudja. És mint ahogy igazi barátok elnézik egymás gyöngéit, úgy a nemzetek is, amelyek szabályos és őszinte érintkezés eredményekép a barátság érzését fejlesztik ki, ezzel a megértésnek párnáját szövik, amely válságos pillanatban igen hasznosan fogja fel a felháborodás és megdöbbenés első lökéseit.

De mit tartsunk a nemzetközi barátságról, amelyet sajtóirodákban ollókkal és ragasztóval gyártanak, ellenőrzött ujságok első oldalain kiszíneznek és ellenőrzött rádióleadókban dicsőitenek? A diktátor alatt élő ország népe egy szép nap reggel arra ébred, hogy a másik ország, talán olyan, amelyet soha különösebben nem becsült, egy éjen át csodálatraméltó lett, oly különös okokból, amelyeket legjobban a propagandaminiszter ismer. Röviddel később tudomást szerezhetnek ismét egyik napról a másikra és ismét titkos okokból,

hogy ugyanazt a nemzetet ezentúl meg kell vetni, veszélyesnek kell tekinteni, sőt megérdemli, hogy kiirtsák. Mit ér az ily körülmények közt szerzett barátság? A diktátor esetleg utasítja sajtóját, hogy áradozóan barátságos cikkeket írjon egy idegen nemzetről, — de csak addig, amíg *quid pro quo*-ban részesül. Ahányszor bevált egy csekket, készen áll az újabb fizetési követeléssel s ha ezt nem teljesítik, az együttműködés, amely még az előző nap két nemes és rokon szellem nyilvánvaló végzetének látszott, ép oly könnyedén anakronizmusnak tüntethető fel.

Másszóval, a nemzetközi barátság, amely szabad népek közt elég nehezen érhető el és bizonytalanul tartható fenn, a legüresebb szemfényvesztéssé válik, ha az egyik oldalon, mint a diktátori — diplomáciai manőverből és zsarolásból álló — rendszernek alkotórészét felülről kényszerítik a nemzetre.

Nem csoda tehát, hogy a demokráciák államférfiai, akik megszokták, hogy amikor felelős hivatalt töltenek be, saját politikai sorsukat kezükben tartják, megbénultnak érzik magukat, ha oly ellenféllel állnak szemben, aki saját egyedülálló akarásaival képes fajtájának és nemzetének egész létét — mert bírálni senki sem meri, akadályozni senki se tudja — valamely kétségbeesett játékban kockáztatni, amely hiúságának hízeleg vagy uralmát rejtett belső válságon segíti át. Nem csoda tehát, hogy az előbbieknek válasza, amellyel ily virtuozitásra, ily nagyszerűen könnyelmű frivolitásra reagálnak, óvatosnak, kicsinyesnek és gátlásokkal küz-

ködőnek látszik. A jelenkori diktátor ezerféleképen félelmetesebb, mint „a vitéz lovag", akivel elődeiknek kellett szembeszállni. A mai diktátor gyorsabb méneken vágtat, a támadásnak hirtelenebb és tömegesebb eszközeivel rendelkezik, mint amilyenről Attila vagy Napoleon vagy akár von Kluck vagy von Mackensen álmodott. Ő egyszerre és egy személyben ott van a repülőgépen, a tankon, a tengeralattjárón, ő irányítja a gázhullámokat és ő szólal meg a mikrofónban.

Ezekben az utóbbi években az a törekvés, hogy a diktátort megfékezzék, semmilyen komolyabb esetben nem vezetett sikerre. Amióta Mussolini az 1932. évi korfui kalandban kudarcot vallott, kíméletlen, militarista kormányzat nem szenvedett vereséget a világ közösségével szemben. A népszövetség és az Egyesült Államok semmit sem tudtak tenni, hogy a japán háborús gépezetet megakadályozzák Észak-Kínának letiprásában. Hitler kísérlete, hogy Dollfuss meggyilkolásakor Ausztriát annektálja, nem járt sikerrel, de ez kizárólag az osztrák nácik váratlan ügyetlenségének és annak a ténynek tulajdonítható, hogy a német diktatúra még nem jutott megállapodásra az Alpoktól délre eső diktatúrával. A Népszövetség nem avatkozott az eseményekbe, mert sem Hitler, sem bárki más nem hitte, hogy Nagy Britannia és Franciaország hajlandók lettek volna az Alapokmányt fegyveres erővel is érvényesíteni. A Népszövetség kísérletei, előbb, hogy Mussolinit Ethiopia megtámadásától visszatartsák, majd, hogy a támadásért megbüntessék, lealázó kudarccal végződtek. Ettől

fölbátorodva Hitler a locarnoi szerződéseket a szemétdombra hajította, abban a biztos tudatban, hogy sem a közvetlenül érdekelt nemzetek, sem a Népszövetség, amelynek keretébe a szerződéseket gondosan beillesztették, nem fognak hathatósan válaszolni. Danzig Szabad Városában lassanként még a látszatát is feladták a népszövetségi igazgatás fenntartásának s annak a nemzetközi védelemnek, amelyet a polgároknak a náci *Gleichschaltung* ellen nyujtottak.

A fasiszta támadó szellemnek legújabb színtere Spanyolország volt. A tények élénken élnek emlékezetünkben — azaz feltéve, hogy véletlenül nem a Hearst-, Rothermere- és hasonló lapoknak voltunk olvasói, amelyek a spanyol köztársaságnak törvényesen megválasztott alkotmányos kormányát, már az első hetekben, amikor egyetlen kommunista, sőt szocialista tagja sem volt, „vörösnek" és „kommunistának" bélyegezték és a hadsereg tisztjeit, akik a kormány ellen fordultak, amelynek támogatására és védelmére őket esküjök kötelezte, mint „nemzetieket", „legionáriusokat", „hazafiakat" vagy „keresztény nemzetieket" üdvözölték (bárha a harc javarészét mások vívták). A felkelés híre az idegen országokat 1936. július 19-én érte. Az olasz repülőgépek, amelyek egy héten belül Franco tábornoknak ceutai főhadiszállása felé tartottak, egész a következő napig vagyis július 20-ig (amiként az megállapítást nyert, amikor többen közülök francia területen lezuhantak) a rendes olasz fegyveres erő részei voltak s azokat az olasz hadsereg pilótái vezették, akiket illő mó-

dan ugyanakkor tartalékosok közé helyeztek át. Tank-ok és más hadiszerek is kezdtek titkosan a lázadókhoz jutni Portugálián át. Utóbbinak miniatür diktátora természetesen kész örömmel fogadott minden oly tevékenységet, amely azzal kecsegtetett, hogy a fasizmust továbbterjeszti a világban s így az ő személyes helyzetét is megerősíti. Időközben a német „Deutschland" hadihajó és „Luchs" torpedóromboló Ceuta-ba siettek és a felkelők üdvlövései közepette partra szállítottak egy admirálist vezérkarával, aki Franco tábornokot látogatta meg. Mórok a lázadók első vonalában, olasz és német pilótáktól vezetett olasz és német aeroplánok támogatták a támadást. Nem csoda, ha egy amerikai ujságíró azzal a benyomással tért visza Spanyolországból, hogy ami ott folyik, az kevésbé polgárháború, mint inkább egy félig felfegyverzett miliciának küzdelme, hogy egy jól megszervezett idegen inváziót visszatartson.

Míg a fasiszta hatalmak így nekiindultak, hogy a köztársasági Franciaországot fasiszta gyűrűvel vegyék körül, a demokratikus kormányok megtették, amit egy általános háború kockázatának csökkentésére csak tehettek, amikor megkísérelték, hogy mindkét spanyol párt körül semlegességi gyűrűt vonjanak. Blum miniszterelnök nagyon jól tudta, hogy ha a lázadók győznek Spanyolországban, Franciaország egy harmadik határ védelmére kényszerül, de azt is tudta, hogy ha fegyvereket ad el a spanyol kormánynak (bár ez nyilván törvényes lett volna a nemzetközi jog szerint), Franciaország csakhamar összeütközésbe kerülne az

olasz és a német kormánnyal, amelyek a lázadókat támogatták (bár ez nyilván törvénytelen a nemzetközi jog szerint) és hogy az eredmény csak európai háború lehet. Hajlandó lenne-e Nagy Britannia csatlakozni Franciaországhoz úgy abban, hogy követelje a spanyol lázadók fasiszta támogatásának megszüntetését, mint abban, hogy fegyvereket adjon el a spanyol kormánynak, amelyekre ennek védekezés céljából szüksége volt? Nagy Britannia nem volt hajlandó. Ennélfogva a legjobb, amit Blum miniszterelnök tehetett, az a javaslat volt, hogy a fegyvergyártó nemzetek mindkét oldalon megtagadják a fegyverszállítást. Róma, Berlin és Lisszabon kelletlenül, látszólag elfogadta a gondolatot, de megbízható idegen tudósítóknak a helyszínen szerzett tanusága szerint, tovább szállítottak a felkelőknek. Hosszú halasztás után, amelyet alkotmányos kormányoktól el nem fogadható olasz és német feltételek lajstromainak előterjesztése okozott (hogy általában tiltsák el a gyüjtést a spanyol vörös kereszt javára, hogy még az „erkölcsi szolidaritás" is tiltassék el stb.), diplomáciai értekezlet gyűlt össze Londonban, hogy programmot tervezzen a semlegesség biztosítására. A fasiszta államok arra szorították az értekezletet, hogy csak eljárási kérdésekkel foglalkozzék. Fegyverszállítások a fölkelők részére tovább folytak. Megtorlásul szovjet szállítmányok kezdtek érkezni a kormány részére, amely kétségbeesett törekvésében, hogy minél szélesebb frontot alkosson az ellenség felé, messze balra tolódott el, de a szállítmányok szűkösek voltak s nem fokozták döntően

a kormánynak ellenálló képességét. „Vörösnek" bélyegzetten, véres kegyetlenségre kegyetlenséggel válaszolva, a kormányt sorsára bízták. A zsarolók ismét győztek.

Ilyen események figyelmeztettek bennünket a fasizmus támadó természetére, a rokonságra, amelyet fasiszta diktátorok egymás és minden ország reakciója iránt éreznek, a hatalmas hadigépezetek hathatósságára, amelyet felépítettek és tehetségükre, hogy nemzeteket megzsaroljanak, amelyeknek a béke annyira lelkén fekszik, hogy inkább „megállapodnak", mintsem harcolnak. Hivatásukból eredő féltékenységük ellenére diktátorok időről-időre formálisan együttműködhetnek; bizonyára remélik ezt a jövőben is, de valójában együttműködésüknek nem kell kifejezettnek lenni avégből, hogy mindkét fél hasznot húzzon belőle — a többi diktátori rendszer létének puszta ténye mindegyiknek kellemes alkalmat biztosít a szabad diplomáciai mesterkedésre, fenyegetésre és zsarolásra.

Vajjon van-e nemzet a föld kerekén, bárhol él, bármily erős is, amely elhitetheti önmagával, hogy e baljóslatú tünemények gyors kifejlődése őt nem érinti? Nem szembeszökő-e mindenkinek, aki hajlandó gondolkodni, hogy a diktátori technikának mostani mesterei ellenállhatatlan előnyöket élveznek oly népek szószólóival szemben, amelyek egyszerűen csak saját életüket akarják tovább élni, saját országukban, többé-kevésbé magaválasztotta kormányok alatt s amelyek még nem cselekszenek annak tudatában, hogy e szerény kívánság (mert tévesen szerénynek tartják) teljesítése érdekében védekező erejüket oly arányban kell fokozni, amely arányban ellenfeleik támadó erejüket fokozták? Ha a történelem nem szolgáltatott volna elég bizonyítékot, nem bizonyítja-e az utóbbi évek tapasztalata annak a magától értetődő, régi igazságnak a valótlanságát, hogy a harchoz két félre van szükség?

Két fél kell a megegyezéshez, de egy is elég a háború indításához. Nos, demokratikusan szervezett modern államoknak gyakorlatilag lehetetlen olyasmibe keveredni, amit „megelőző háborúnak" neveznek (mintahogy Franciaország bizonyította, amikor nyugton maradt, midőn Németország felfegyverkezett, birtokbavette a demilitarizált Rajnavidéket s amikor Róma és Berlin fasiszta pártfogoltjai Spanyolországban elhelyezkedtek). Béke és háború között valójában nem a békés hajlamúak, nem azok döntenek, akik a béke biztosítása érdekében engedményekre készek. A döntés azoktól függ, akik csak a körülményekre várnak, amelyek közt sikeresen indíthatnak háborút. És mindig akadnak jelentékeny erők, amelyek az utóbbiakat előre kergetik, hogy új győzelmeket arassanak, új kockázatokat vállaljanak. Ily erő a belső, társadalmi vagy gazdasági zavarok nyomása, amely a figyelemnek külföldre térítését kívánatosá teszi. Egy másik járulékos hajtóerő az a tény, hogy a diktatúra mindig veszélyben kénytelen érezni magát, amíg demokratikus államok a szomszédai, amelyek, akármily szigorú is a cenzura, népüket arra emlékeztetik, hogy még van valami a világon, amit szabadságnak neveznek. Míg a diktátor vég-

ső győzelmet nem aratott a szabadság meg nem alkuvó szellemének minden erődítménye felett — amely szellem azt tartja, hogy az ár még akkor is túlmagas volna, ha az önkényuralom valóban elő tudná teremteni az ígért anyagi jutalmat —, addig győzelmei egyikét se tekintheti biztosnak vagy teljesnek.

A diktátorok ezt igen jól tudják és hadüzenetüket egyszerű szavakba foglalták.

Hitler írja a *Mein Kampf*-ban (148. old.): „Vagy a modern demokrácia eszméi fogják kormányozni a világot és ebben az esetben minden vitás kérdés a szám szerint erősebb fajták javára dől el; vagy az erő törvényei fogják kormányozni s akkor a kíméletlen elhatározású népek, nem pedig azok fognak diadalmaskodni, amelyek önmegtartóztatást gyakorolnak."*)

Mussolini 1930. októberében kijelentette: „A két világ küzdelme nem tűr egyezkedést. Vagy mi, vagy ők! Vagy az ő eszméik vagy a mieink! Vagy a mi államunk vagy az övék!"

Mindegyik bebizonyította, hogy ismeri a túlélés törvényét, amelyet a régi bolseviki kérdés fejez ki: „Kicsoda kit?" — ki semmisítsen meg kicsodát? Lenin ennek a törvénynek az alkalmazását a kommunista esetre külön ki is fejezte, mondván: „elképzelhetetlen, hogy a Szovjetköztársaság az imperialista államokkal akármennyi ideig is egymás mellett fennállhasson." (Művei XVI. 102.) és hogy „gyászénék fog elhangzani vagy a világkapitalizmus vagy a Szovjetköztársaság halála fölött". (Művei XVII. 398.).

*) Az idézetet Armstrong a német kiadásból vette. (Fordító)

Ha a küzdelmet az itt megjelölt értelemben fogjuk fel, vagyis mint a szervezett élet két széleskörű elgondolásának küzdelmeit, amelyek közül az egyikben az emberek fokozatosan szabadulni igyekszenek a hatalom és a kiváltságok uralma alól, míg a másikban a gondolat és a vállalkozás szabadságát a mindenható államnak áldozzák fel — akkor nem gyakorolhat reánk nagy benyomást a kommunista és fasiszta diktátoroknak állítása, hogy ellenkező célok felé törnek. Gyakorlatban ugyanazt a világot képviselik; mindkettő elsorvasztani igyekszik az emberi lények gondolati tevékenységét; mindkettő az elnyomásnak ugyanazon eszközeit használja és mi, akiknek kormányformája logikusan ellenszenves kell hogy legyen mindkettőnek, kételkedhetünk-e abban, hogy (ami bennünket illet) az egyiknek felülkerekedése nagyon különbözné-e a másikétól?

Ezidőszerint Leninnek tervbe vett egyetemes proletárdiktatúráját nem éppen támadó modorban mozdítják elő. Most talán igaz, amit némelyek hisznek, hogy az orosz vezetők, akiket teljesen leköt a feladat, hogy az egyenlőségi rendszert saját óriási területükön megszervezzék, fokozatosan elvesztik integritásukat és hitterjesztő harci buzgalmukat, hogy amily mérvben államszocializmus alakul ki és az új bürokrácia beássa magát a hatalom árkaiba, képesek lesznek az alkalmazott diktátori módszerek közül a legkegyetlenebbekről lemondani. Vagy talán céltudatosan visszahívják

politikai vallásuk hittérítőit idegen területről (és kivégzik az otthoni ellenzéket), hogy a demokratikus országokat támogatásukra csábítsák, hogy ezek az orosz nacionalizmust megvédjék a német és japán nacionalizmus ellen. Vagy talán, minthogy a kommunista elmélet — akár helyes, akár csalóka — okoskodás eredménye, nem pedig értelmetlenség és miszticizmus vegyüléke, mint a fasizmus, taktikai szünetet tudnak tartani és evezőiket pihentetik, abban a biztos tudatban, hogy a kapitalizmusnak mohósága és makacssága hathatósabban dolgozik a világforradalom érdekében, semhogy külön propagandára volna szükség. Vagy talán Sztalin mégis csak ideiglenesen térült el távolabbi céljaitól s személyes versenytársainak eltávolítása után egységesebb és hathatósabb irányba fogja terelni a külföldi forradalmi agitációt, mint valaha. Mindez még homályban van s mindegyik elmélet mellett szól valami. Legalább is jogunk van várni, amíg az új „Szovjetdemokrácia" a papirról a gyakorlatba kerül, amíg a gyakorlatot hűvös, kritikai szemmel megvizsgálhatjuk, mielőtt elfogadhatnók Louis Fischer állítását (*The Nation*, New-York 1936. aug. 22.), hogy az új Szovjetalkotmány szövegének előterjesztésével, amelynek javaslatait az U. S. S. R. Központi Végrehajtó Bizottsága 1936. jún. 11-én elfogadta, a „diktatúra enged a demokráciának" és hogy „a diktatúrának önkéntes lemondása" a történelemben páratlan esemény.

Amíg mi, „missouri-i emberek, akik csak szeműknek hisznek", várunk, hogy meglássuk mi az

értelme ennek és más homályos fejleményeknek a Szovjetunioban, továbbra is kétségbe vonhatjuk, vajjon az amerikai liberálisokra és a szerintük fontos intézményekre lényegesen eltérő sors várna-e egy proletárdiktatúra alatt vagy abban a helyzetben, amelybe Coughlin Atya, Főtisztelendő Gerald Smith, vagy William Randolph Hearst vagy a Fekete Légió vagy a gyárosok reakciós egyesülései vagy a multba tekintő hivatásos hazafiak vagy más oly őszinte vagy rosszhiszemű egyének vagy szervezetek vezetésével kerülnének, amelyek külön vagy együtt magukban rejtik egy tökéletesen virágzó amerikai fasiszta mozgalomnak magvait. Könnyűhitű urak, mint Sir Oswald Mosley vagy Jacques Doriot sértetlenül mehetnek át egyik zsarnok hadseregből a másikba. Csak a liberális az, akit biztosan megölnek, akármelyik diadalmaskodik. Ebben biztosak lehetünk, ha a jelenkori diktatúrák tetteit megfigyeltük, akár a „proletáriátus", akár „a római birodalom" vagy a „német nép" diktatúrájának hirdetik magukat.

Mindegyik esetben egyaránt egy állítólag felsőbbrendű ember, azoknak segítségével, akiket értelmi előkelőségnek nevez, száműz vagy megöl minden független disszidenst és saját akaratát rákényszeríti a tömegekre, ezeknek állítólagos érdekében. Minden egyes esetben a vezérnek érdekeit következetesen azonosítják a párt érdekeivel, a párt érdekeit az államéval, az állami érdekeket a nemzetével, a nemzet érdekeit a tömegek érdekeivel. Ilyen egyszerű a folyamat, amelyben a kommunista vagy fasiszta vezér és a tömegek érdekei

azonosulnak. Az összes közbeesőket egyszerűen elsöprik. Többé már nem is az „állam" az „én". Az „én" nyilván maga a nép — a népnek hangja (mert a nép nem beszélhet), a füle (mert nem szabad hallania), az elméje (mert gondolkodnia tilos). A kommunista esetben az „én" a tömegek gazdasági felszabadításáért dolgozik — és az első, ami történik, ha valakinek állást adnak a Szovjetunióban, hogy személyazonossági okmányait az illetékes tisztviselő lakat alá helyezi. A fasiszta esetben az „én" a tömegek faji, nemzeti és lelki felszabadításáért működik — az evégből alkalmazott eljárás pedig abban áll, hogy elkábítják a közönség lelkiismeretét, lealázzák az értelmét, elrejtik előle az igazságot, felingerlik a népszenvedélyeket, amelyek új utakat és új hódításokat követelnek. Hódításokat, amelyek vagy más népeket rabságba vető győzelemmel végződnek és új támadásokra új étvágyat gerjesztenek vagy vereséggel, amely nemzeti szétbomlást és kétségbeesettebb pzsichózist idéz elő, mint valaha.

„Én a tiétek vagyok", mondja a diktátor népének „és ti az enyémek vagytok". De vajjon egyenlő értékeknek a cseréje-e ez? Nektek és nekem, szabad amerikaiaknak, akik megszoktuk, hogy magunk gondolkodjunk és beszéljünk, bizonyára nem. Mi hátat fordítunk oly csalhatatlan kormány délibábjának, amely munkát tud adni ma és biztonságot tud nyujtani holnap, föltéve, hogy hajlandók vagyunk vakon engedelmeskedni — és hátat fordítunk „az Istentől ellenőrzött diktátornak", akit főtisztelendő Frank Buchman ajánl, hogy megoldja „minden végső, zavaró problémánkat".[1]) Torquemada is azt mondotta, hogy ő Isten eszköze és számos szegény nyomorultnak végső, zavaró problémáját megoldotta azzal, hogy elszenesedett vagy kínpadra feszített testét a sírba helyezte pihenőre.

De valójában nem döntő jelentőségű ebben a vitában, hogy megtudjuk, vajjon a Kreml tárgyi okokból vagy pusztán stratégiából változtatta-e meg elhatározását? Egyik esetben sem nélkülözi az életrendszer, amelyet „liberálisnak" neveznek, a konok ellenségeket. Azok a külömbségek, amelyeket az első fejezetben közte és a tekintélyi rendszer között megállapítottunk, tekintet nélkül az utóbbinak sajátos szinezetére és virulenciájának pillanatnyi fokaira, oly mélyek és változatosak, hogy kiegyenlíthetetleneknek tekinthetők. Mindegyik elgondolásnak, úgylátszik, végzete, hogy a másikat kénytelen eltörölni a föld színéről.

Ebben a küzdelemben minden erőre szükségünk van, amit csak összegyüjthetünk. Naivak volnánk, ha azt gondolnók, hogy a demokrácia ellenségeit félkézzel legyőzhetjük, vagy hogy ők akár hajlandók, akár képesek bennünket nyugton hagyni, amíg mi seregszemlét tartunk erőink fölött vagy kényelmesen megvitatjuk, vajjon védelmünk megerősítésre szorul-e, azzal, hogy szélesebb és egészségesebb alapra fektetjük a szabadnak és egyenlőnek feltételezett egyének társadalmát. Annak nincs

[1]) Lásd dr. Buchmann interjuját a *World-Telegram*, New York 1936. aug. 26. számában és a következő napon hozzáfűzött szerkesztőségi közleményt.

most itt az ideje, hogy a programmok árnyalatait megvizsgáljuk és az egyik diktátort kevésbé károsnak tartsuk, mint a másikat. Senki, aki mentséget talál Mussolini számára a szabadság elnyomásáért Olaszországban, nem tiltakozhatik amiatt, hogy Hitler rosszul bánik az intellektuálisokkal, pacifistákkal és „nem-árjákkal" Németországban (amit idejében meg kellene érteni azoknak a jómódú zsidóknak, akik ha az olasz jelenetet látják, bárminő áron is támogatják a tekintélyt és a fegyelmet, de felháborodott liberálisokká változnak, ha Rosenberg és Streicher túlkapásait olvassák). Aki megbocsátja a kényszermunkát és durva bánásmódot, amelyet szibériai fatelepeken parasztok és más javíthatatlan „individualista hajlamú" egyének ellen alkalmaznak, elvesztette erkölcsi jogcímét, hogy Hitlert koncentrációs táborai miatt támadja (noha amerikai anti-fasiszták úgy látszik gyakran tesznek ily különbséget). Nem fogadhatjuk el szövetségesekül azokat sem, akik valójában valamely külön nemzeti érdeknek előmozdítására törekszenek, de azt, célszerűségi okokból, az összes szabadságszerető államok kollektív érdekének tüntetik fel (amit kegyesen észrevehetnének azok a nemes lordok, akik rettentően fel vannak háborodva, mert Mussolini a Szuez-csatorna szomszédságában nem tartotta tiszteletben a szerződéseket, de semmi érdeklődést nem tanusítanak oly kollektív fellépés iránt, amely megakadályozhatná, hogy a páncélos ököl a Duna mentén csapjon le).

A világhatalmak egyensúlya nincs megrögzítve. Nincs okunk azt hinni, hogy az idő szükség-

kép javunkra dolgozik. Sőt újabban éppen az ellenkezőre akadt példa. Franciaország számára 1935 katasztrófás esztendőnek bizonyult. Laval kormányzatának vége felé csak sebeket számolhatott — szövetsége Angliával pattanásig feszült volt, a Népszövetség rendszerében, amelyre politikáját előzetesen beállította, szakadás ment végbe; keleteurópai és balkáni szövetségesei elkedvetlenedtek, félelem és árulás érzésétől vezéreltetve azon töprengtek, hogy juthatnának megállapodásra a növekvő német óriással és Olaszország, amelynek kibékítésére Laval hiába hozott annyi áldozatot, folyton újabb „részletfizetési" követeléssel lépett fel. Ha 1935 Franciaországnak volt *annus terribilis*-e, a következő év megmutatta, hogy most Nagy-Britannián a sor. Még el sem mult 1936 tavasza, amikor a brit államférfui képesség kénytelen volt elismerni a legsúlyosabb vereséget, amely Napoleon óta érte. Hálátlan feladat várt rá, el kellett fogadtatnia, ahogy csak tudta azt a tagadhatatlan tényt, hogy a brit hatalmat, presztizst és becsületet büntetlenül súlyos támadás érte. Ezeknek a rettentő és lealacsonyító eseményeknek tetejébe jött a spanyol lázadás, amelyet a nagy fasiszta államok és ügynökük: Portugália bátorítottak és segítettek. Ez magában foglalta a fenyegetést, hogy Franciaországnak csakhamar egy új határt kell megvédenie, és Angliát még jobban kiszorítják a Földközi tengerből, sőt talán egy német flottabázissal kerül szembe a Jóreménység Fokán át India felé vezető úton.

Ezeknek a komor fejleményeknek hangsúlyo-

zásával nem azt akarom megjósolni, hogy Franciaország most már második vagy harmadik helyre kerül Európában, hogy a brit birodalom szilárdságának napjai legalább is meg vannak számlálva és hogy a szabad szellem létét e hagyományos erődítményeken fenyegető veszély miatt kétségbe kell esni. De azt sincs jogunk könnyedén feltételezni, hogy a diktátoroknak, akik ezekben a lehetőségekben hisznek, akik reményeiket ezekhez fűzik és politikájukat eszerint irányítják, nincs igazuk. Egészséges gyakorlat volna az amerikai közönségnek az elszigetelésben bízó része számára, ha elmélkednék az amerikai demokrácia végső fennmaradásának esélyei fölött oly világban, amelyben Anglia vagy Franciaország feladta hagyományos kormányformáját vagy egy idegen diktátor fenyegetésének hatása alatt arra kényszerült, hogy cselekvési szabadságáról lemondjon.

Már kiemeltem, hogy a diktátor, ha bűvésztarisznyája kiürül, a változatosság kedvéért inkább hajlandó nagy kockázatokat vállalni, semhogy egy csöndes zugba visszavonuljon. Hajlandó vállalni azt a kockázatot is, hogy az általános tűzvészben látványosan elpusztuljon, ha ez uralmának kudarcát elleplezi.

Amikor a propagandaminiszter érzékeny szeizmográfjai azt mutatják, hogy az emberek ásítani kezdenek a propagandamozikban vagy elbóbiskolnak a propagandaujságokon és kávéházakban, amikor a nép lelkesedésének hatalmas megnyilatkozásai nagyon is világosan kezdik elárulni az igazságot, nevezetesen, hogy egy dr.

Goebbels vagy egy Ciano gróf tanította be a lelkesedést és mindenekelőtt, amikor az elégedetlenség árnyéka jelenik meg a szikrázó szemen, amellyel a fiatal nemzedéknek fogadnia kell a vezér felhívását, hogy dolgozzon, masirozzon és szenvedjen azért a jutalomért, amelyet valamely dicsőséges Holnap fog nyujtani, — akkor elérkezett a klasszikus pillanat, hogy a diktátor új gesztust mutasson, új bűnbakot mészároljon le, új csodát tegyen vagy új kockázatot vállaljon. Ilyen pillanatokban vannak sugallatai, álomjáró lesz, lelövi barátjait ágyaikban, ellenségeit alkirályokká, repülő tábornagyokká nevezi ki, vagy mint nagyköveteket külön küldetéssel bízza meg, kinyilvánítja békeszeretetét, hadihajókat bocsát vízre, születésnapját ünnepli, fölszántja a mezőt, annak bizonyságául, hogy tiszteli a munka méltóságát; tönkre beszéli a mikrofonokat, leszállítja a kis fiúk életkorát, amelyben már puskával kezdhetnek gyakorlatozni vagy a kis leányokét a gázvédelmi kiképzésben. Ezek azok a pillanatok, amikor semmi kockázat nem túlnagy, még a világháborúé sem, ha eltereli a köz figyelmét a késedelemtől, amelyet az általános boldogságnak időpontra beígért bekövetkezése szenvedett. Ezek a pillanatok, amelyekre a béke- és szabadságszerető nemzeteknek ügyelniük kell. Ezeknek előérzetében kell erkölcsi és fizikai erőt gyűjteniök gazdasági és társadalmi reformokkal és azzal, hogy a kormányzatnak demokratikus folyamataiba annyi erélyességet csepegtetnek, amennyit ezek fel tudnak szívni, anélkül, hogy a demokrácia lényegében és hatásaiban változna.

IV.

MOZGÓSITÁS

Úgy vagyunk itt, mint kürt-felverte nép
a puszta síkon, hulló alkonyatban,
hol éjjelente elvakult, setét
s őrült hadak harcolnak szakadatlan.

Arnold Matthew

Nem „megelőző háború" a válasz a diktátorok fenyegetéseire, sem pedig keresztes háború, amely az egyik diktátori ideológiát segíti, hogy legyőzze a másikat. Velük is méltányos szellemben együttműködve kell intézni a mindennapos ügyeket, a velük szemben vállalt kötelezettséget az utolsó betűig teljesíteni kell, nyugalommal és hivatalos tartózkodással kell fogadni kihívó gesztusaikat addig, amíg ezek puszta gesztusok maradnak. De ne áltassuk magunkat azzal, hogy a demokráciák és a diktatúrák közt olyan viszony, amelyben az egyik is megél és élni engedi a másikat, időtlen időkig tarthat.

Ennek felismerése még nem jelenti a háború vágyát. Senki sem akar háborút, aki a demokrácia jövőjével törődik. A szabadságszerető államok harcolhatnak, sőt győzhetnek. De vajjon liberalizmusuk túlélhetné-e a szabadságnak háborúval járó korlátozásait, amelyek előfeltételei a győzelemnek,

túlélhetné-e a gazdasági leromlásnak és a társadalmi zavaroknak újabb hullámait, amelyek a győztest a legyőzöttel együtt elborítanák? Aligha. Reménlünk kell ennélfogva, hogy a végső próbára még nem kerül sor. Minden halasztásból előnyt kell merítenünk, tanulnunk kell másoknak a multban elkövetett tévedéseiből, hogy miként *nem* szabad viselkedni, ha a népképviseleti kormány válságba kerül és nem szabad egyetlen alkalmat sem elmulasztani azoknak a gazdasági és pénzügyi bajoknak az enyhítésére, amelyek nagy és büszke népeket arra bírtak, hogy a szolgaságnak szellemi és erkölcsi helyzetét, mint valami természeteset fogadják el. Időközben egyik vagy másik diktátornak üthet az órája. Noha az Olympus magaslatáról szólnak hozzánk, mégsem halhatatlanok. Állandóan abban a veszélyben élnek, hogy miként a hipnotizált roncs Thomas Mann-nak „Mario és a varázslójá"-ban, alattvalóinak egyike hirtelen visszanyeri ítélőképességét és vak szenvedéllyel kínzója ellen fordul. Vagy a holló kivájhatja a másik holló szemét, a náci Németország és Szovjet-Oroszország hajbakaphat Csehszlovákia és Ukrajna miatt vagy a náci Németország és Olaszország összeveszhet Ausztrián vagy Japán és Szovjet-Oroszország Mandzsurián. Minden ily küzdelem féktelenné fokozódik, még mielőtt befejeződnék, a csalhatatlan vezér mindkét oldalon elveszítené dicsfényét és legjobb úton volna, hogy elveszítse koronáját.

Nem a diktátorok elleni támadásra szól a felhívás, hanem általános mozgósításra minden elgondolásuk és praktikájuk ellen, arra, hogy a sza-

bad népek fokozottabban érezzék kölcsönös függőségüket és saját országukban erélyes törekvésekkel szélesítsék ki a társadalmi és gazdasági alapokat, amelyek a szilárd politikai egységet elbírják.

Igy tehát a legelemibb óvatosság követeli, hogy a demokráciákat képviselő államférfiak minden nemzetközi tárgyaláson olyan elhatározásból induljanak ki, amely köztük az összeütközéseket csökkenti. Mindig emlékezniök kell, mennyire érdeke minden demokráciának, hogy minden más demokrácia saját kormányformájának fenntartására elég erővel és jóléttel rendelkezzék. Katonai és tengerészeti megbeszélések nyilvánvaló alkalmat szolgáltatnak, hogy a közös érdeknek teljes felismerése megakadályozza a világ szabadelvű erői összességének csökkentését. A kereskedelmi ügyek talán még fontosabbak. Vámtarifák szerkesztői rendszerint sokkal inkább tudatában vannak az otthoni érdekcsoportok nyomásának, mint annak a meg nem fogható nemzeti érdeknek, amely méltányos és belátásos bánásmódot tanácsol valamely nemzettel, de különösen azokkal szemben, amelyek készek csatlakozni a tilalmak, kvóták és pénzügyi korlátozások megszüntetésére irányuló törekvésekhez, minthogy ezek fojtották meg a világkereskedelmet és késleltették a világ jólétének helyreálltát. Ugyanily rossz hatást gyakorolnak a korlátozó és megkülönböztető rendszabályok, amelyeket fontos nyersanyagok (p. o. ón és gummi) monopóliumával rendelkező nemzetek alkalmaznak. Előjelei lehetnek az ellenszenvnek és kereskedelmi viszálynak oly népek közt, amelyek, ha

elemi érdekeiket jobban ismernék fel, ép ellenkezőleg mindent megtennének, hogy a kereskedelmet egymás közt élénkítsék és a világ általános fogyasztási képességét fokozzák. Néha a pénzügyi hatalmak is hazai szükségleteiknek megfelelően kezelték valutáikat, anélkül, hogy másokra kellően figyelemmel lettek volna. Igy figyelmen kívül hagyták a végzetes eredményeket, bár ezek éppen azokat a nemzeteket sujtották, amelyeknek erősítésére és támogatására igyekezniök kellett volna, ha a távolabbi jövőbe tekintenek. És néha nem vettek részt a valuták általános stabilizációját célzó reményteljes tervekben, hacsak saját belső árrendszerük és kereskedelmük számára nem kínálkozott más valakinek rovására közvetlen haszon. Hogy az ilyenfajta eljárás mennyire szabállyá vált, azt mutatta a megkönnyebbülésnek meglepetéssel vegyes sóhaja, amely felszállt, amikor az amerikai és a brit kormányok együttesen bátorítást és segítséget tudtak nyujtani Blum miniszterelnöknek a frank leértékelésére irányuló kínos elhatározás végrehajtásához, amit, mint a Francia Köztársaságnak új jólétét és megszilárdulását ígérő akciót, üdvözöltek. A nagy, demokratikus kormányok, ha elég merészek az együttműködésre, nyilván számos alkalmat találhatnak, hogy odahaza és külföldön több és szabadabb kereskedelmet folytassanak, továbbá a pénzstabilizációval gyógyítsanak, ami ellenszere az erőszakos inflációnak és deflációnak, a központosított gazdálkodásnak, az autarkiának és ezek kísérőinek: a szegénységnek, diktatúrának és háborúnak.

Még a szolidaritásnak érzelmi megnyilatkozásai is számottevők. Azoknak, akik „gesztusokon" gúnyolódnak, megismételhetem, amit egy fiatal európai kormánynak feje alig egy éve közölt velem: „Nem is mondhatom, mennyit jelent a kétségbeesett Európának, ha az önök államférfiai büszkén és bizakodóan beszélnek a demokrácia elveiről. Mi szeretjük hinni, hogy még áll az erős vár, amelyet Washington és Jefferson emelt. De annyi minden van a közelünkben, ami bátortalanít, hogy nagyon is valóknak vagyunk hajlamosak elfogadni a bennünket néha elérő híreszteléseket a társadalmi reform amerikai ellenzőinek hatalmáról és makacsságáról, az amerikai autarkia érdekében űzött propaganda hatályosságáról és arról a hideg közönyről, amellyel számos amerikai kíséri a szabadság sorsát idegen földön. Ha az önök vezetői biztosítanak bennünket, hogy a régi eszmények még élnek az önök területén, ha dicsekszenek a demokrácia fejlődésének és fennmaradásának képességével, úgy Amerikában, mint külföldön, akkor érdekünkben ismét megteszik azt, amit Wilson 1918-ban tett, amikor függetlenségünk kivívásában segítségünkre volt."

De a liberális államok sajátosabb módon is felismerhetik, hogy mindannyian az életükért folytatnak küzdelmet. A világ pénzszekrényének kulcsa az ő zsebükben van. Hozzávetőlegesen számítva, 1936 augusztusában, a világ aranytartalékának 49%-a az Egyesült Államokban volt, 16.5% Franciaországban, 9% Nagy-Britanniában; Belgiumé, Svájcé, Németalföldé és a skandináv államoké

együtt 9%, szóval öszesen a világ aranyának $^4/_5$-e; Japán 2%-al, Olaszország körülbelül 1%-al rendelkezett, Németország úgyszólván semmivel.

Ha az amerikai bankárok, akik a fasizmus kezdetén Mussolininek pénzügyi segítséget nyujtottak, most kissé naiv színben tünnek is föl, akkor mentségükre szolgált, hogy az olasz diktátor még nem igazolt mindent, amit ellene mondottak. Elnézhették a vádat, hogy a nemzetközi békét fenyegeti, azzal az érveléssel, hogy ezek a gyanusítások pártellenségektől vagy a személyes szabadság rajongóitól erednek. „Végre is, inkább ugat, mint harap... Nem szüntette-e meg a sztrájkokat s nem járnak-e pontosan a vonatok?... Aztán Matteotti mégis csak szocialista volt... Miért ne adna Olaszország kölcsönöket Albániának, amikor mi is adunk? Fontos számunkra csak az, hogy a kölcsönöknek fedezete van..." És még sok ehhez hasonlót mondtak. Most aztán az „ugatást" harapás követte; Japán is harapott és Hitler állkapcsa is harapásra készen áll. De tekintet nélkül arra, vajjon az adott körülmények közt az amerikai bankárok kísértésben vannak-e, hogy a diktátori rendszerek bármelyikének pénzt kölcsönözzenek, a Johnson-törvény kizárja ezt minden esetben, amelyben valamely kormány fizetési kötelességét elmulasztja vagy ha annak a kormánynak ügynökségei az Egyesült Államok kormánya iránt nem teljesítették fizetési kötelezettségeiket. Találhatnak kibúvókat kereskedelmi hitelek nyujtásában. De legalább is jelenleg alakszerű kölcsönt nem lehet ebben az országban a fasiszta Olaszország,

Szovjet-Oroszország és Náci-Németország részére folyósítani, amely a háború után keletkezett tartozásaival van hátralékban.[1])

De mi a helyzet az európai pénzügyi központokban, különösen Londonban és Párisban?

A két nagy fasiszta rendszer szorult pénzügyi helyzetben van. Kimerítették aranytartalékaikat és nyersanyagkészletüket, hogy hatalmas harci gépezetet építsenek és tartsanak fenn. A jövőre kibocsátott váltók, amelyeket könnyelműen helyeztek el, kezdenek lejárni. Örökre nem lehet a fizetést elhalasztani. Vajjon azoknak az európai demokráciáknak kormányai és pénzemberei, amelyeket a két fasiszta diktátor növekvő hatalma közvetlenül fenyeget, segítségükre lesznek-e kölcsönökkel és hitelekkel? Viszonzásul a jövőbeli jó magaviseletének szóbeli ígéretéért figyelmen kívül fogják-e hagyni a már végrehajtott vagy megkísérelt támadások emlékét, figyelmen kívül fogják-e hagyni a nagyhangú ígéreteket, amelyeket a diktátorok tettek, hogy a német és olasz étvágyat felébresszék, figyelmen kívül fogják-e hagyni az

[1]) Nehéz elhinni, hogy még ha nem is volna akadálya, valóban lehetne-e az Egyesült Államokban német kölcsönt elhelyezni, miután a német kormány oly flagránsan különböztetett a Dawes-terv alapján kibocsátott és más német kötvények között. Míg egyrészt azzal mentegetőzött, hogy nincs valutája a kamatfizetésre, addig másrészt elég tőkét talált, hogy kötvényeinek óriási tömegét „pánik"-áron vásárolja vissza. Becslés szerint Németország hosszúlejáratú német kötvényeket, amelyekért amerikai tőkések eredetileg 400 millió dollárt fizettek, 160 millióért vásárolta vissza (előnyt szerezve az áresésből, amelyet kamat-nemfizetéssel maga idézett elő), ami 60% veszteséget jelentett az amerikaiaknak s ugyanily nyereséget a németeknek.

óriási készleteket, amelyeket Berlin és Róma meglepetésszerű katonai támadások céljára gyüjtött és meg fogják-e őket menteni attól, hogy azon az egyetlen szirten szenvedjenek hajótörést, amelyet saját erejükből nem tudnak elkerülni?

A népszövetség tagjai felszólították a fasiszta Olaszországot, hogy ünnepélyes, kifejezett és szabadon tett igéretei mellett tartson ki. Amikor ezt visszautasította, a részleges szankciók sorozatát alkalmazták ellene — de saját tetemes kárukra. Hozzá fognak-e járulni, hogy megmentsék attól a pénzügyi csődtől, amelyet éppen ezzel a kárhoztatott támadásával idézett elő? Miután nem sikerült őt félrendszabályokkal visszatartani, vajjon megkísérlik-e, hogy további rossz magaviseletét pénzzel váltsák meg, amit arra fordít, hogy hódításait kihasználhassa és új gonosztettekre készülődhessen?[3]) Igaz, Mussolini most azt mondja, hogy „ki van elégítve". De ki van elégítve a boa constrictor is, amikor éppen lenyelt egy borjút. Ez csak emésztési szünet.

[3]) Idegen kapitalisták, kik még mindig hajlandók a fasizmust konzervativnak tekinteni, szíveskedjenek tudomásul venni, hogy több más elkobzó rendszabály után, az olasz kormány legutóbbi elhatározása szerint az „Abesszinia-utáni" új fegyverkezésnek első részletét kényszerkölcsönnel fedezi. Ha ez a bevétel is elfogy, hol fogja megtalálni a 12 milliárd líra hátralévő részét, amelyet az új fegyverkezésre költeni elkezdett? A *New York Times* római levelezője, aki gondosan latolja mondanivalóját, 1936. okt. 10-iki jelentésében említette ezt az összeget és a háborús készülődésnek oly részleteit idézi, mint pl. hogy 1200 gyár dolgozik most a katonai minisztériumoknak, új katonai repülőgépek építésére 140 millió lírát tevő szerződéseket kötöttek, tíz új cirkáló, két 35.000 tonnás és számos ultra-gyors cirkáló van épülőfélben stb., stb.

És akár London vagy Párizs támogatni fogja-e Németországot óriási fegyverkezésének költségeiben? *Winston Churchill* számítása szerint 1933—1935-ig Németország kiadásai, majdnem kizárólag katonai előkészületek céljára, 10 milliárd dollárra rugtak (a londoni *Times* 1936. ápr. 24.-i száma). Vajjon London és Párizs segítségére lesz-e Németországnak, hogy ennek a pénznek egy részét megszerezze? Segítségére lesznek-e, hogy repülőinek, ágyúinak és tankjainak számát növelje, amelyekkel reméli, hogy megfélemlíti Ausztriát, leigázza Csehszlovákiát és végrehajtja Hitler bejelentett terjeszkedési programjának egyéb előzetes részleteit, úgy hogy Európa többi részét választásra készteti, hogy vagy nyomban megtámadja azt a Németországot, amelyet éppen felfegyverezni segített vagy elnézze új, anyagi és emberforrásainak megszerzését, amelyekkel új hódításokat hajthat végre? Baldwin miniszterelnök mondotta, hogy Anglia határa a Rajna. Még a londoni ujságok sem állítják, bármily kíméletesek is Németország iránt, hogy Angliának módjában áll harc nélkül eltürni Németalföld és a francia csatorna birtokbavételét.

Ennek a ténynek a világításában, úgy látszik, üzenetet foglalnak magukban Anglia számára a „Mein Kampf" következő idézetei:

„Egy dologgal teljesen és végleg tisztában kell lenni. A német népnek kérlelhetetlen halálos ellensége Franciaország és az is marad." (699. l.)

„Külpolitikánknak jövő célja sem a Kelet, sem a Nyugat, de keleti politikát kell folytatnunk

oly értelemben, hogy ez a német népünk számára szükséges területnek elnyerését jelentse. Minthogy e célból erőre van szükségünk és Franciaország népünk halálos ellensége, megfojt bennünket s elrabolja hatalmunkat, minden áldozatot meg kell hoznunk, amely az európai hegemóniának biztosítására irányuló francia törekvések meghiusításával jár." (757. o.)

„Csak ha Németország teljesen tudatára ébredt ennek (t. i. örök ellentétének Franciaországgal), úgy hogy a német nemzetnek az életre irányuló elhatározása nem lankad el puszta, passzív védekezésben, hanem határozott és cselekvő politikában nyilvánul meg, csak ha Franciaországgal vívott végső, döntő harcban a német célok legnagyobbika forog kockán, csak akkor fog a köztünk és Franciaország között folyó örök és áldatlan küzdelem befejezést nyerni, de csak azzal a feltétellel, hogy Németország Franciaország megsemmisítését csupán eszköznek tekinti, amellyel végleg megszerzi a lehetőséget, hogy népünk más téren terjeszkedhessék." (766. o.)

A magánéletben bölcs tanácsadók ellenzik, hogy valaki a zsarolásnak engedjen; a mentességet nem lehet megvásárolni, mert aki egyszer fizet, azt másodszor is megzsarolják. Demokratikus államokban, különösen Angliában és Franciaországban a közvéleménynek erélyesen reá kell mutatni, hogy ugyanez a szabály érvényes a nemzetek közti viszonylatban is. Vissza kell utasítani bármely kompromisszumot vagy kibúvót, bárminő okból vagy bármily fenyegetés hatása alatt segítené is meg-

menteni a fasiszta és náci uralmát a végső csődtől és gazdasági fölbomlástól, mert az ilyen magatartás fokozza a nemzetközi zsarolásra irányuló hajlandóságukat és az abba vetett bizalmukat.

(Zárójel közt néhány szóval meg akarom magyarázni, miért közlök annyi idézetet a „Mein Kampf"-ból. Érdemesnek mutatkozott Hitler kancellár könyvéből ily gyakran idézni, mert a nemzetközi szerzői jogi törvények lehetővé tették számára, hogy az angolul beszélő világot megfossza az első kézből hozott ítélet lehetőségétől. Az 1936. évi kiadás hírül adta, hogy a könyvnek 2,470.000 példányát adták már el vagy osztották szét Németországban. Része a német iskolai és egyetemi oktatásnak, szövege a prédikációknak és inspirálja a napilapok vezércikkeiben foglalt magyarázatokat. A német iparosok 1935-ben karácsonyi ajándékul adtak egy-egy példányt alkalmazottaiknak. Ujabban az anyakönyvvezetők utasítást kaptak, hogy minden új házaspárnak vademecum-ként ajándékozzanak egy példányt — föltéve, hogy mindkét házasfél „árja". A nácipárt hivatalos közlönye: a *Völkischer Beobachter* „a német nép Bibliájának" nevezte, amely „a jelen és a jövő számára a Nemzeti Szocializmus végső elveit" foglalja magában. Mindazonáltal ez a Biblia, amely oly nyomatékosan befolyásolja a jelenkor történelmét, el van zárva mindazoktól, akik nem értenek németül, kivéve megcsonkított kiadásban, mely mindenkiben, aki nem sajnálja az eredetivel összehasonlítani, azt a benyomást kelti, hogy a megcsonkított kiadás nem annyira Hitler eszméiről és politikájáról hivatott a világot felvilágosítani, hanem inkább arról igyekszik a világot meggyőzni, hogy eszméi és politikája mások, mint azok, amelyeket a valóságban hirdet, amikor saját népéhez saját nyelvén szól.)

Előnyös volna, ha a szabadszellemű államok, amennyire csak lehetséges, tudnák hogy az ő csoportjuknak más tagjai általános válság idejében minő eljárást fognak követni. Hiú reményeket el kell oszlatni. Nemzeteknek, amelyeknek szükségük van, hogy egymás szavában feltétlenül bízhassanak, ügyelniök kell arra, hogy alakszerű kötelezettségeik pontosan egybevágjanak jövőbeli cselekedeteikkel. Bármelyikük esetleg csak a segítségnek minimumát ígéri, de bármi legyen is, az ígéretet oly világosan kell szövegezni, hogy téves értelmezés elő ne fordulhasson. Kísérletek történnek a népszövetségi egységokmány reviziójára — akár a kényszerítő rendelkezések kiküszöbölésére, akár a kikényszerítésért vállalt felelősségnek valamely regionális terven alapuló megszorítására vagy (ellenkező irányban) az automatikus hatálybalépésüknek megkönnyítésére. A cél minden esetben a felelősségnek részletes megjelölése, kétértelműség megszüntetése és illuziók eloszlatása. Hasonló kötelezettség terheli az Egyesült Államokat, amelyek nem tagjai a Ligának és nem bocsátkoznak a tagállamok helyzetét valamely közös akció esetén előre tisztázó részletes tárgyalásokba.

Fenkölt elveknek megállapítása a fentartásukra szolgáló pontos eszközök kijelölése nélkül, csu-

pán előmozdítja annak a könnyed optimizmusnak érzését, amely miatt számos nemzet, beleértve az Egyesült Államokat is, nem ismerte fel, hogy amikor egy erős állam egy gyöngébbnek a megtámadására készül, csupán két lehető eljárás mutatkozik: vagy illendőséget színlelve bele kell nyugodni a támadásba vagy mindazoknak a nemzeteknek, előre meghatározott közös eljárásával kell fellépni, amelyek érzik annak a terjedő irányzatnak a fenyegető veszélyét, hogy befejezett tények pótolják a szerződésnek tiszteletét és a szabályszerű megegyezéseket. Minden más eljárás arra bátorítja a leendő áldozatot, hogy reménytelen ellenállást fejtsen ki, szemrehányásokat vált ki, gyengíti egy hathatós nemzetközi szervezet kiépítésének kísérletét s azzal végződik, hogy új dicsőséget juttat annak a kormánynak, amely hajlandó volt megkockáztatni a háborút az egész világgal, de, sikeresen, számított arra, hogy a világ többi része meghunyászkodik. Valamikor sokat beszéltek a Kellogg-egyezmény nevelő hatásáról. Azóta megtanultuk, hogy korlátlan kormányrendszerek alatt, amelyek a békét „szégyenletesnek", a szabadságot „rothadó hullának" tartják, az egyetlen nevelés, amelyben haladás mutatkozik, nem békére, hanem háborúra irányul. A Kellogg-egyezmény éppen az ilyen kormányt szolgálja. A diktátor hátsó gondolattal aláírja az egyezményt, lesi, amint a „nemzetközies" körök külföldön áldozatul esnek az Egyezmény hipnotizáló és altató tulajdonságainak, azután pedig az Egyezményt megvetően félredobva ismét egyszer megmutatja alattvalóinak,

hogy ő milyen felsőbbrendű ember s hogy mily könnyen bánik el legyengült kormányokkal, amelyek „a háború jogvesztettségéről" és „erkölcsi szankciókról" fecsegnek.[4])

Senkisem állítja, hogy a szerződések örökkévalóak. Az Egyesült Államok alkotmánya és törvényei sem változtathatatlanok; a multban is megváltoztatták, most is megváltoztatják és a jövőben is meg fogják őket változtatni. De a változás megállapodásszerű eljárással megy végbe. Nemzetközi szerződések is gyakran gondoskodnak módozatokról, amelyekkel fölmondhatók vagy módosíthatók, némelyek egyeztető vagy döntő bíráskodást szerveznek arra az esetre, ha az egyik fél úgy érzi, hogy a megállapodás szaván vagy szellemén sérelem esett. Az utolsó öt év alatt három alkalommal, amelyekre már röviden utaltam, megtörtént, hogy valamely világhelyzetével elégedetlen nagyhatalom maga vette kezébe a jogot, hogy megszegje a szerződéseket. Mindegyik megvetette az eljárást, melyet az értelmezés és a végrehajtás kérdéseinek eldöntésére maga dolgozott ki s befeje-

[4]) Némelyek azzal érvelhetnek, hogy hasonló bírálat alkalmazható a Népszövetség alapokmányára. De a Kellogg-egyezménytől és oly határozatlan kötelezettségektől eltérően, mint aminőket a rio de janeiro-i háborúellenes szerződés foglal magában, az Alapokmány a békéltetésnek és a kikényszerítésnek határozott eljárását szabja meg. Ha ezt az eljárást egy adott esetben nem is alkalmazzák sikerrel, a Népszövetség támogatói remélhetik, hogy az eljárás megjavítható s hogy az államok többségét annak követésére reá lehet bírni. De vajjon ki annyira optimista, hogy egy merőben önmegtagadó rendelkezésnek tiszteletbentartását várja oly kormánytól, amely háborút kíván indítani és alkalmasnak találja a pillanatot, hogy ezt büntetlenül megtehesse?

zett ténnyel állította szembe a világot. Mindegyik elárulta a taktikai előnyöket, aminőket az autokrata kormányok oly kormányokkal szemben élveznek, amelyeknek jólértesült és lekiismeretes közvéleménnyel kell számolniok.

Japán 1931—32-ben megszegte azokat a szerződéseket, amelyeket tíz évvel korábban Washingtonban írt alá. Ezek a szerződések számára határozott előnyöket foglaltak magukban és pedig egyrészt kedvezőbb stratégiai helyzetet, az Egyesült Államok és Nagybritannia ama kötelezettségének eredményeképen, hogy a Fülöp-szigeteket és Hongkongot nem erősítik meg, másrészt támadással szemben fokozottabb biztonságot a tengeri haderő korlátozásának eredményeképp, amelyre e két gazdagabb és erősebb hatalom kötelezte magát. Ezeknek az előnyöknek kihasználása után Japán megtagadta quid pro quo alapon, önként vállalt kötelezettségeit. Csapatai elárasztották Észak-Kínát, amelynek területi épségét tiszteletben igérte tartani. Mellesleg a washingtoni szerződések megsértésén felül Japán Kína ellen intézett támadásával (ha e szó nem túlságosan sértő) megszegte a népszövetségi alapokmányt és a Kellogg-egyezményt is.

Japánnak kíméletlen elhatározásával szemben a washingtoni szerződéseknek, a Népszövetség Egységokmányának és a Kellogg-egyezménynek többi aláírói tétováztak s végül a támadásra adott válaszban nem találtak hathatósabb eszközöket, mint azt a kijelentést, hogy nem fogják elismerni a támadás „jogszerűségét".

Olaszország 1935 őszén megtámadta Ethiopiát, azt az államot, amelyet ő maga ajánlott a népszövetségi tagságra. A támadás leplezetlen megsértése volt a népszövetségi Egységokmánynak, amelyet ő maga segített megfogalmazni. A támadást megelőző hónapok nyilt készülődései idejében figyelmen kívül hagyott minden kísérletet, amely céljától el akarta téríteni és megvetette az Egységokmányban megjelölt eljárás alkalmazását, amellyel, föltéve, hogy Ethiopia ellen panaszra jogos oka volt, egyenes akcióját „törvényesíthette" volna.[5]) De a támadás elhalasztása nem felelt meg Mussolini belpolitikájának és ezenfelül értékes harci időszak pazarlásával járt volna. Azért, amit tett, nem mentegetődzött, mert nem volt mivel mentegetődznie. Ennek következtében 1935 október 10-én ötvenegy kormány csatlakozott ahhoz a határozathoz, hogy „az olasz kormány figyelmen kívül hagyva a Szövetség Egységokmányának XII. cikkében vállalt kötelezettségét, háborúhoz folyamodott." Japánhoz hasonlóan, Olaszország csak úgy mellesleg megtagadta egy másik aláírását is, azt, amellyel a Kellogg-egyezményt ellátta és nem ismerte el az 1928. aug. 2-án kötött olasz-ethiopiai szerződést, amely a két állam között felmerülő minden vitás kérdésben egyeztetésről vagy

[5]) A XII. Cikk 1. szakasza következőkép szól: „A Szövetség összes tagjai megállapodnak abban, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitás kérdéseket, melyek szakításhoz vezethetnek, vagy választott bíróság vagy a Tanács vizsgálata alá bocsátják. Megegyeznek továbbá abban, hogy semmi esetben sem kezdenek háborút előbb, mint három hónappal a biróság ítélete vagy a Tanács jelentése után".

döntőbíráskodásról gondoskodott. És amikor később az a veszély merült fel, hogy a hadjárat az esős időszakba húzódik el, Ethiopiának utolsó ellenállását azzal törte meg, hogy figyelmen kívül hagyta az 1925 jún. 17-én kelt s a mérges gázaknak háborús használatát tilalmazó szerződést, amelyet Mussolini kormánya 1928 ápr. 3-án ratifikált.[6])

Mussolini 1936 május 9-én kihirdette Ethiopia annektálását és július 4-én a Népszövetség, Nagy-Britannia és Franciaország vezetésével, megszüntette a szankciókat, amelyeket Olaszország ellen alkalmazott.

Németország 1936 márc. 7-én csapataival bevonult a demilitarizált Rajna-vidékre és ezzel megszegte a locarnoi szerződést, amelyet Stresemann külügyminiszter kötött, ugyanő és Luther kancellár (később Hitler kancellár washingtoni nagykövete) írt alá, von Hindenburg elnök pedig jóváhagyott. A szerződés megkötése idején Németország azt rendkívül előnyösnek tekintette. Brit biztosítást nyujtott francia támadás ellen, elismerte népszövetségi tagságát és alkalmul szolgált amerikai kölcsönök szerzésére, amelyek helyreállították

[6]) Egy Genfben, 1936. ápr. 8-án kelt brit memorandum, angol, norvég, svéd, ír és nemzetközi vöröskereszt-orvosok tanuságát iktatta jegyzékbe azokról az esetekről, amelyekben ethiopiai katonákon és polgári lakosokon mustárgázzal okozott égési sebeket kezeltek. Ezek és más orvosok a sajtóban megállapították, hogy az olasz csapatok nagy mértékben használtak mustárgázt, Gayda (a *Giornale d'Italia* 1936. ápr. 8. számában) oda nyilatkozott, hogy az égési sebeket valószínűleg a sérültek ejtették magukon, miközben az olaszok ellen mustárgázt próbáltak használni.

gazdaságát és lehetővé tették félelmetes ipari üzemeinek újjáépítését. Hitler kancellár nem régebben, mint 1935 május 21-én kijelentette, hogy a locarnoi szerződés kötelező voltát elismeri, vagyis tíz hónappal azelőtt, hogy ugyane szerződést széttépte. Figyelmen kívül hagyta azt a kötelezettséget is, amelyet minden aláíró elvállalt, hogy törvényes eljárással fog minden, az értelmezés körül felmerülő vitát elintézni, noha a francia kormány értesítette készségéről, amellyel bírói döntés alá hajlandó bocsátani, vajjon a kölcsönös segítségről szóló francia-szovjet szerződés ellentétben áll-e a Locarnoban vállalt kötelezettséggel. A locarnoi hatalmak (természetesen Németország nélkül és Olaszországgal mint puszta szemlélővel) március 12-én Londonban találkoztak. Franciaország nem volt hajlandó a felelősséget vállalni, hogy Németországgal egyedül tárgyaljon, viszont Anglia nem volt hajlandó, hogy Franciaországgal szolidárisan cselekedjen. A francia kormányt végül arra beszélték rá, hogy Anglia Berlinhez „kérdőívet" intézzen s megtudakolja, milyen feltételek mellett volna hajlandó a német kormány az európai területi status quo-t tiszteletben tartani, amennyiben a Rajna-vidéknek német visszafoglalását hallgatólag jóváhagynák.

Berlinből semminő válasz nem érkezett. Ez jelentette Locarno végét.

E három eset mindegyikében egy nagyhatalom vonakodott azt az eljárást követni, amelyhez előre hozzájárult, hogy a már többé hasznosnak nem tartott szerződés felbontassék vagy módosít-

tassék. A narancs levét így kiszívták, a héjját pedig megvetően a földre hajították.

Nos, a szerződéseknek tiszteletben tartása, mint arra Walter Lippmann reámutatott, nem holmi bolondos szőrszálhasogatás, amelyet realisztikusan gondolkodó embereknek nem kell komolyan venni. Roosevelt elnök csupán nyilvánvaló igazságot fejezett ki, amikor (1933 jan. 18.) a szerződést „a nemzetek közötti összes viszonylatok szükségszerű talpkövének" nevezte. Farizeuskodás nélkül mondhatjuk, hogy tanui voltunk miként rombolták le a japán, olasz és német kormányok a kormányoknak igazságszeretetébe és becsületébe vetett minden hitet s ezzel együtt a kölcsönös bizalmat, amely mindenfajta tárgyalásnak, közös eljárásnak és megállapodásnak első föltétele. Ez olyan veszteség, amit nem lehet közönnyel fogadni. Épp ezért a szabad szellemű államoknak, amelyek hisznek az önként aláírt megállapodások szentségében, egymás közt lelkiismeretesen tiszteletben kell tartani az ily megállapodásokat. Oly tökéletesítésre és világosságra kell törekedniök, hogy a szemrehányásnak és rekriminációknak minden lehető alapját kiküszöböljék. Lelkiismeretes tanulmány tárgyává kell tenni annak megállapítását, hogy a) ki nem elégített államok gazdasági panaszai mennyiben tekinthetők reálisoknak és jogosultaknak; b) hogyan orvosolhatók ily panaszok, anélkül, hogy másokat igazságtalanság érne; c) miként érhető el, hogy a ma tett engedmények holnap ne szüljenek újabb kérelmeket és újabb fenyegetéseket; d) miként lehet a jövőben hasonló tanulmányokat folytatni s kiegyenlítéseket végrehajtani anélkül, hogy új nemzetközi válságok ösztökélését bevárnók.

Egyelőre azt a bizalmatlanságot, amelyet rosszhiszemű cselekedetek megfigyelésének eredményekép érzünk, nem oszlathatják el a jövőbeli békés intenciókra vonatkozó szóbeli nyilatkozatok. Annál kevésbé, mert a diktatúrák, melyeket aggódva figyelünk, tudomásunkra hozták, hogy az ily nyilatkozatokat pusztán diplomáciai finomkodásnak tekintik. Hallgassuk meg például Konstantin Hierl tábornokot, Hitler kancellárnak egyik legbensőbb bizalmasát, a munkaszolgálat vezetőjét, a munkaügyi minisztériumnak államtitkárát: „Kétfajta pacifizmus van: az igazi, amely gyönge és beteges természetből vagy vakságból ered, de amelyben becsületesen hisznek és az ál-pacifizmus. Utóbbi politikai eszköz és a háború előkészítésére szolgálhat. Ha az ellenfelet pacifista nyilatkozattal álomba ringatjuk, ezzel arra törekszünk, hogy őt a fegyverkezés elhanyagolására bírjuk. Az altató pára, amelyet az ellenség felé terjesztünk, hasznosan leplezi saját háborús fegyverkezésünket."[7]) Hierl tábornok eszméje nem új. Fichte tömören fejezte ki: „Igérj békét, hogy előnyösen kezdhess háborút."

Amikor Hitler veleszületett pacifizmusa ellen tiltakozik, akkor nem lenne szabad magát meg-

[7]) „Grundlagen einer Deutschen Wehrpolitik". Nationalsozialistische Bücherei No. 12. 1929. 16. old. A bevezetésben Gottfried Feder azt mondja, hogy Hierl tábornoknak „programszerű kijelentéseit a legszélesebb rétegekben állandóan terjeszteni kell".

bántva érezni, ha barátjára, Hierlre hivatkozunk. Amikor azt mondja, hogy külpolitikája valóban békére irányul, várnia kell, hogy azt majd csak akkor higyjük el, ha visszautasít oly nyilatkozatokat, aminőt a propaganda és a fölvilágosítás minisztere, dr. Josef Goebbels tett: „Az egyetlen eszköz, amellyel külpolitikát lehet folytatni, egyedül és kizárólag a kard."[8]) És ha azt állítja, hogy óriási felfegyverkezése csupán a német méltóságnak erkölcsi kielégítését szolgáló gesztus, úgy nem kell meglepődnie, ha válaszul saját szavait idézzük, amelyeket 1930-ban mondott, amikor még nem volt hivatalban és nem érezte a szinlelés kényszerének szükségét: „Lehetetlen hadsereget kiépíteni és önérzettel eltölteni, ha létének nem háborús előkészület a célja. A béke fenntartására szolgáló hadseregek nincsenek, létalapjuk csupán a háborúnak dicsőséges vitele."[9])

Nem meríthetünk vigaszt abból a gyakran hallott kijelentésből, hogy „a világ népességének 95 százaléka békét kíván". Mindenekelőtt a kijelentés valószínűleg nem szabatos. Számos országban, nagyban és kicsiben egyaránt, az igazságtalanságnak mélységes érzete, minden kompromisszum iránti bizalmatlanság, az érzés, hogy minden kockázat megéri a próbát, a kormány és a hadsereg körein kívül is már régen érvényesül. Ez segítette megteremteni azt a háborús pszichológiát, amely ma a világnak széles területein uralkodik. De még

[8]) *Der Angriff* 1931. május 28.
[9]) Adolf Hitler a *Nationalsazialistische Monatshefte* 1930. évi 3. számában.

föltéve annak igazságát, hogy az Olaszországban, Németországban és Szovjetoroszországban lakó 275,000.000 embernek 95 százaléka ösztönösen előnyben részesíti a békét a háborúval szemben, e tény érték- és jelentőségnélküli, amíg ez országoknak a politikáját még csak nem is a népességnek ama fennmaradó 5 százaléka, hanem három ember és azoknak maroknyi csatlósa irányítja. Tisztelem a kollektív biztonság eszményét, de önámítás, ha azt képzeljük, hogy egy kollektív rendszer kiépíthető, mielőtt a nagy nemzetek többségének uralkodó véleménye a békét támogatja s mielőtt azoknak a nemzeteknek kormányzata úgy van szervezve, hogy a békevágy a napról-napra követett politikában kifejezést nyerhet. A békét óhajtó népek, amelyeknek akaratukat kifejezni kész kormányaik vannak, valahogy kénytelenek lesznek a közbeeső éveken átvergődni. Hogy hogyan: ez a probléma.

V.

BIZTOSITÁS

A létért való küzdelemből a gyűlölet evangéliumát szürték le. Szerencsére a fejlődés filozófiájából levonható egész következtetés egyensúlyozottabb természetű. Sikerrel működő szervezetek módosítják környezetüket. Azok a szervezetek működnek sikerrel, amelyek úgy módosítják környezetüket, hogy egymást támogatják.

Alfred North Whitehead

Az Egyesült Államok számára a katonai diktatúrák keletkezésének, a szerződéses rendszer összeomlásának, a Népszövetség presztizsveszteségének és egy új európai háború fenyegető veszélyének más és még közvetlenebb jelentősége is van.

Sok amerikai szerint közömbös, hogy minő lesz a különböző európai nemzetiségeknek erőviszonya. Hallom, amikor kérdik, hogy mi közük hozzá, ha a franciák a második vagy harmadik helyet foglalják el a kontinensen, vagy ha a lengyel vagy a cseh vagy valamely más „új“ nemzet (új azoknak, akik sohase hallottak Sobieskiről, Kosciuskoról vagy Paderevskiről, Boleslavról, Palackyról vagy Masarykról) ismét elmerül valamely

nagyobb nemzeti oceánban. Mit érdekli őket, ha a kimerült Spanyolország darabokra szakad és új, terjeszkedő hatalmak nyelik el a hajdan páratlan birodalomnak maradványait vagy ha a dánok és hollandok behódolnak a pán-germán áradatnak, ha a svájciak hegyeiket többé nem találják bevehetetleneknek vagy a balti népek ismét Oroszország küszöbévé válnak. Ilyen események, szerintük, Európában természetesek, mert a reflexei régi, értelmetlen versengéseknek és viszálykodásoknak, amelyeket a bölcsebb és biztonságosabb Ujvilág legcélszerűbb, ha elfelejt vagy figyelmen kívül hagy. Vállukat vonogatják, mint valami nem egészen váratlan dolgon, ha egy kormány megszeg egy szerződést, amelyet az Egyesült Államok is aláírtak, sőt esetleg kezdeményeztek. Saját megnyugtatásukra bizonyítják, hogy a kivülálló harmadiknak nincs jogos panaszra oka, sőt igazán nem is érinti őket, ha Olaszország elcsatolja Ethiopia ősi birodalmát, ha a kínaiak Mandzsuriában adójukat Tokióba fizetik, ahelyett, hogy egy kínai hadúrnak lennének alávetve, vagy ha a baleari szigetek hirtelenében olasz flottabázisokká válnak Marseille és Algir között. Némelyek még azt is bizonyosnak érzik, hogy az Egyesült Államok a tényleges ellenségeskedéstől még egy általános és hosszantartó külháború esetében is távol tudnák magukat tartani.

Abban a reakció-hullámban mindaz ellen, amit 1917—1918-ban átélt, az amerikai nép elhatározta, hogy semmit sem tanul ebből a tapasztalatból. A háború véget ért. Talán csak belebotlottunk ideá-

lis okokból, de feleslegesen? Vagy belecsábították? Millió és millió amerikainak mondották az egyiket vagy másikat. Egész természetesen el is hitték, mert mindkét magyarázat összhangzásban volt hazafias szónokok egész nemzedékeinek tanításával, hogy nemcsak legyőzhetetlen, de a legtürelmesebb és legbékeszeretőbb nép vagyunk. A természetes elszigetelődés hirdetői 1919-ben erélyes híveket találtak ama véletlennek következményeként, hogy Wilson elnök mindkét pártból állította össze a békeküldöttséget és ezzel elmulasztotta a politikai ellenzéket aláásni. Később pedig eredménye volt annak a véletlennek, hogy Wilson egészségének összeomlása miatt nem vette észre, mily szükséges lett volna a népszövetségi egységokmány bizonyos őszinte bírálóit megnyugtatni avégből, hogy leküzdhesse azokat a szélsőségeseket, akik pártoskodásból vagy személyes gyűlölködésből elhatározták a nemzetközi együttműködés és biztonság egész új rendszerének zátonyra juttatását. De nem szabad felednünk, hogy Lodge bosszúszomja, más szenátorok politikai opportunizmusa, Hearst igyekezete, hogy háborús multját egy új százszázalékos amerikaiság reklámozásával tisztára mossa és még sok más magánterv teljesen megfelelt a nemzet pillanatnyi lelkiállapotának, a nagy erkölcsi feszültség és a rettenetes zűrzavar visszahatásának; vágyódásuknak, hogy visszakerüljünk a mindennapi életbe, folytassuk a félbehagyott munkát; megfelelt a fásultságnak, amelylyel az ember a lapokban szokatlan neveket olvasott vagy azelőtt nem is hallott népek és ügyek

iránt fennálló kötelességeiről mondottakat hallgatta, egyszóval megfelelt a „soha többé" szellemének.

Gúny fogadott mindenkit, aki 1919-ben azt kérdezte, vajjon önmagában elég-e azt mondani „soha többé" s elég-e őszintén el is hinni. Oly észszerű tervet, amely a háborúk valószínűségét csökkentette volna, egy lélekzetre veszedelmes államfölöttiségnek keresztelt, majd pedig üres ábrándnak gúnyolt a hivatásos idegenfalók egész tömege és minden csoport, amely az új nemzetközi szervezetnek valamely leendő tagországára neheztelt. A Népszövetség, miként komolyan hirdették, „kirendelhetné fiainkat", hogy ismét idegen viszályokért, távol országokban essenek el. Természetesen a Népszövetség határozataira vonatkozó egyhangú szabály kizárta, hogy az összes tagállamok pozitív hozzájárulása nélkül Genfben külön akciót kezdhessenek. Ők azonban figyelmen kívül hagyták ezt a tényt. Megfeledkeztek arról is, hogy 1914—1917-ben még nem volt Népszövetség, amely „belekeverhetett" volna bennünket az európai ügyekbe vagy „összeesküdhetett" volna, hogy fiainkat más valaki háborújának nyerése végett tengerentúlra küldje s hogy mi mindazonáltal ellenállhatatlanul belesodródtunk, oly elnöknek türelmes igyekezete ellenére, akinek a béke szívügye volt, mert kormányunk ragaszkodott a hagyományos jogokhoz, amelyeket egy idegen kormány semmibevehetőknek gondolt. Mindezt nem ama véleménynek jelzése végett idézem emlékezetbe, mintha a Wilson kormány által 1914-ben elfogadott feltevések szükségképen helyesek lettek volna

vagy mintha hagyományos semlegességi politikánknak módosítása nem csökkenthetné a kockázatot, hogy bizonyos fajta háborúba belekeveredünk, hanem csupán annak a ténynek a kiemelése végett, hogy a legtöbb „elszigetelést valló" sem 1920-ban, sem ma nem néz szembe reálisztikusan a kétséggel, vajjon az amerikai nép nem bocsátkoznék-e ismét harcba, ha a nagy nemzetek közt folyó újabb, elhúzódó háború során egy csomó amerikai állampolgár a tengeren életét vesztené és az egész amerikai gazdaság az amerikai kereskedelmet sujtó háborús beavatkozás következtében összeomlana.

A Népszövetség szabotálására irányuló felszólításnak erős behatása volt — erős oly mértékben, amelyben a közönség a felelősségbe és idealizmusba belefáradt. Az ellene irányuló hadjáratnak számos vezetője túlöreg és túlságosan tudatlan volt annak megértéséhez, hogy a világ megváltozott, még mindig változóban volt s hogy vele együtt változtak a leghatalmasabb nemzeteknek külpolitikai kérdései is. Sejtelmük sem volt, még az orosz forradalom, meg annyi elavult trón és hatalom bukása után sem, hogy a társadalmi és gazdasági kísérletezésnek új korszaka vette kezdetét s hogy mindez szükségkép új színt hozott a politikai módszerekbe és a kormányok viszonyába. Semmit se jelentett számukra, hogy a háború siettette a tudományt, amely a támadásnak új útjait építette ki a tenger alatt és a levegőben, új, mérhetetlenül irtó eszközöket talált a halál és pusztulás terjesztésére, de arra is, hogy a föld összes népeit a közlekedésnek új hálózatába foglalja össze. Ebből

sok minden meghaladta felfogásukat, még ha érdemesnek tartották volna is, hogy észrevegyék. De nem vették észre, amint hogy nem vették észre az európai pénzügyi és gazdasági források kiapadását sem. Sem azt, hogy az amerikai termelés ösztökélése megfordította korábbi viszonyunkat más országokhoz; nem voltunk többé adós, hanem hitelező nemzet, így tehát újra kell szerveznünk külkereskedelmünket, a bevitelt és kivitelt egyaránt és fokozatosan újjá kell építeni a hazai gazdaságot is, hogy megvédjük óriási új érdekeinket külföldön és fenntartsuk életszínvonalunkat odahaza. Mindez meghaladta azoknak az értelmét, akik legázolták mindkét pártnak józan és tapasztalt államférfiait, összezúzták a javaslatot, hogy Amerika résztvegyen a Népszövetségben (ami mellesleg meghiúsította a Szövetség reményét, hogy egyetemes rendszerré váljon), az országot a Harding-Coolidge-korszakkal ajándékozták meg, égig emelték a vámtarifát és egy önmegelégedett jólétet teremtettek, amely ép oly szinleges volt, mint a politikai elszigeteltségnek kényelmesen helyreállított érzése, amelyben mindenki elkezdett sütkérezni. Háború? „Soha többé!" „Felejtsük el!" „Más dolgunk van!"

A háború utáni korszaknak minden örjöngése és bizakodása ellenére mégis megmaradt az idealizmusnak egy amerikai fajtája, amely magát kielégítettnek érezte s továbbra is követelte, hogy „valamit tenni kell" a világbéke állandósítása érdekében. De Wilson pályájának ragyogó magaslatai után azok a tervek, amelyekkel a még meg-

maradt „internacionalisták“ bibelődtek, inkább bágyadt kompromisszumoknak látszottak az elszigeteltség álláspontjával szemben. Az idő multával fő erélyüket (eltekintve a Népszövetség tevékenységére vonatkozó nevelő munkától) az agitációra fordították, amely a Világbírósághoz való csatlakozás és a „háború törvényenkívüliségét“ célzó mozgalom érdekében folyt. Ez a bíróság igen értékes intézmény, de egymagában aligha tudja megakadályozni a nagy háborúkat. A Világbíróság tagsága nem jelentene politikai lekötöttséget s nem járna azzal, hogy az életbevágó nemzeti érdekeket érintő vitákat szükségszerűen a bíróság elé kell terjeszteni. Mióta a bíróság megalakult, minden elnök s minden miniszter sürgette az Egyesült Államok csatlakozását. De a Kongresszus sohase járult hozzá. Sikeresebb volt a háborúnak törvényen kívül helyezését célzó mozgalom. Ez létrehozta a Kellog Egyezményt, amelyet 1928. augusztus 27-én tizenöt kormány írt alá s amelyhez később voltaképpen a földgömb valamennyi nemzete csatlakozott.

A tapasztalatok megvilágításában jogosult az a véleményünk, hogy a Kellog-egyezmény kevésbé a világbékét, mint a nemzetközi szemfényvesztést szolgálja. És manapság valószínűleg realisztikusabb magatartásra bátorítanók a nemzeteket a támadással szemben, ha elismernők, hogy Japán és Olaszország bebizonyították az Egyezmény értéktelenségét és ha (minthogy még mindig nem vagyunk hajlandók az egyezményt „fogakkal“ ellátni) alakszerűen kijelentenők, hogy az Egyezményt flagránsan megsértő államoknak amerikai

riposzttól nem kell tartaniok. Sőt mi több, alapjában gyűlöletes helyzetből szabadulnánk.[1]) Hasonló megfontolások keletkeznek oly okmányokkal szemben, mint aminő az 1933. okt. 10-én Rio de Janeiro-ban aláírt Háborúellenes Szerződés, amely általános kifejezésekben arra kötelezi az aláírókat, hogy ne ismerjék el a támadásnak eredményét.[2]) Vajjon a Szerződésnek tág szövegezése foglal-e magában oly kötelezettségeket, amelyeknek végrehajtásában bármely körülmények közt haboznánk? Lehet-e bonyolult rendelkezéseiből arra következtetni, hogy *ad hoc* békéltető bizottságoknak komoly válságban a legcsekélyebb hatásuk lenne? Ha bármelyik kérdés tekintetében kétség merülhet fel, a félre nem érthető nemzetközi kapcsolatok s így a béke érdekében állana, ha visszavonulnánk ettől a vállalkozástól.

Nemcsak kerülnie kellene az Egyesült Államoknak, hogy oly kötelezettségek vállalásának a benyomását keltsék, amelyeket nem fognak teljesíteni, hanem tartózkodniok kellene oly kijelentéstől is, hogy valamit nem fognak megtenni, amit esetleg mégis megtesznek és ahol csak lehetséges,

[1]) Lásd Hailé Szelasszié folyamodását az Egyesült Államokhoz 1935. júl.-ban és Washington válaszát, (*New York Times* 1935. júl. 5. és 6.)

[2]) A Szerződés II. cikke így szól: „A Magas Szerződő Felek kijelentik, hogy területi kérdéseket nem szabad erőszakkal elintézni s hogy a nem békés úton történt területi rendezést nem fogják elismerni, sem pedig a fegyveres erővel szerzett területek elfoglalásának vagy megszerzésének érvényét“. Az Egyesült Államok a csatlakozást 1934. jún. 27-én ratifikálták, Olaszország 1934. márc. 14-én csatlakozott, bár a csatlakozást nem ratifikálta.

világosan meg kellene jelölniök mindazt, amiért síkra szállnak s ami mellett kitartanak. Ha például el tudunk képzelni oly körülményeket, amelyekben az amerikai nép oly ügyért kész harcolni, ami őt kevésbé érinti, mint partjainak védelme, akkor nem volna szabad háborúellenes kötelezettségeket vállalni, amelyek hatása más népeket cselekvésre bátorít s ezzel bennünket valójában háborúba kergethet. Ha még nem találtuk meg semlegességi jogainknak összefoglaló meghatározását, amely nagyobb külföldi háború esetén kiállja a gyakorlati alkalmazás feszültségének próbáját, akkor nemcsak az általános béke ügyét szolgálnók, de egyben nagyobb valószínűséggel kikerülhetnők, hogy háborúba keveredjünk, ha gondosan ügyelnénk arra, hogy amikor tarthatatlan vagy lényegtelen „jogokról" lemondunk, ne gyengítsünk olyanokat, amelyeket a tényleges gyakorlatban esetleg meg kell védenünk. Ha el vagyunk határozva, hogy minden európai vagy ázsiai kísérlettel szemben, amely a nyugati földgömbön politikai hatalmat igyekszik szerezni, fenntartjuk az „Amerika az amerikaiaké" elvet, akkor a Monroe-doktrinát minél előbb szélesebb alapra kell helyezni[3]) és Kanadát is fel kell szólítani, hogy ezen az alapon csatlakozzék hozzá.

[3]) Hughes államtitkár 1925-ben kompromisszumot ajánlott a Monroe-doktrina többoldalú kikényszerítése és azon nézet között, hogy azt továbbra is egyoldalú nyilatkozatnak tekintsük, hogy ez alapon függetlenül cselekedhessünk, ha valamely európai vagy ázsiai imperializmus érdekeinket veszélyeztetné. Azt javasolta, hogy minden amerikai köztársaság a Monroe-doktrinát saját egyéni politikájának nyilvánítsa és ez által minden egyes állam cselekvési szabadságának és méltóságának megóvása mellett a doktrinát pán-amerikai szankcióval lássa el. (Lásd: Benjamin H. Williams „American Diplomacy", 59. old.)

Noha az 1920-ban Amerikának a többi nemzetekhez való megfelelő viszonyáról folytatott nagy vita még tovább tart, az elszigeteltségi álláspont még mindig túlsúlyban van. Vannak-e tünetek, hogy ez az álláspont inkább vagy kevésbé tetszetős és legyőzhetetlen, mint kezdetben volt?

Két, háború utáni, nagy válság bebizonyította, hogy bár az Egyesült Államok kormánya vonakodott a nemzetközi jog védelmére és a nemzetközi biztonság előmozdítására irányuló formális kollektív törekvésekhez csatlakozni, mégis tudatában volt, hogy e két nagy cél közvetlenül érdekli. Mindkét alkalommal a kormány igyekezett törekvéseit *ad hoc* a hasonló érdekekkel és célokkal bíró más nemzeteknek eljárásával összehangolni. Igy 1932. februárjában Stimson államtitkár ajánlatot tett a brit kormánynak, hogy a Kilenchatalmi Szerződés alapján igyekezzenek Kína területi épségét megóvni, amely problémával a Népszövetség Tanácsa akkor hiába birkózott, mert Sir John Simon megakadályozta.[4]) Később, 1935 őszén, Hull államtitkár sietve eltakarította az esetleges amerikai akadályokat, amelyek Genfnek Olaszország ellen tervezett akciója útjában álltak, azonban úgy találta, hogy a népszövetségi politikáért első sorban felelős hatalmak: Nagy Britannia és Franciaország valójában nem szándékoztak fenyegetéseiket valóra vál-

[4]) V. ö. Henry L. Stimson: „The Far Eastern Crisis", New York, 1936. 162—164. old.

tani.[5]) Az amerikai kormány törekvése, hogy súlyával a szerződés kikényszerítését támogassa, mindkét esetben kudarcot vallott, de amennyire az amerikai közönség e törekvéseket megértette, nyilván helyeselte azokat. Az amerikai közvélemény mindenesetre kevésbé vakon állt az elszigeteltség mellett, mint akkor, amikor a kormány még a genfi postabélyegzővel ellátott levelek kézhezvételét is félt elismerni.

Különösen tanulságos volt a visszahatás, amelyet a Roosevelt-kormánynak a második alkalommal tanusított eljárása a közönségből kiváltott. Amíg a Népszövetség az őszinteségnek és általánosságnak benyomását keltette, (azaz az 1935. dec. 9-én kelt Hoare-Laval javaslatok előtt), bizonyítást nyert, hogy az amerikai közönség, amelyet a kongresszusnak úgy az „elszigeteltséget", mint a „nemzetköziességet" támogató tagjai képviseltek, kész volt a Roosevelt-kormányt erélyesen támogatni az amerikai exportőrökhöz és hajóvállalatokhoz intézendő felszólításban, hogy óvakodjanak minden oly tevékenységtől, amely az Egyesült

[5]) Érdekes volna megtudni, minő jelentéseket küldött Bingham nagykövet a brit szándékokra vonatkozólag Hull államtitkárnak abban az időben, amikor a kormány intette az amerikaiakat, hogy ne utazzanak olasz hajókon, megszüntette a fegyvereknek és a municiónak szállítását mindkét hadviselő részére s felszólította az amerikai exportőröket, hogy a velük folytatott kereskedelmet békeszínvonalon tartsák. És minő információt adott a washingtoni brit nagykövetség a brit külügyminisztériumnak, ami igazolná Baldwin miniszterelnöknek 1936. június 20-án tett megállapítását, hogy az olaj-szankciók alkalmazását abból „az egyszerű okból" találták lehetetlennek, mert nem volt alap annak feltevésére, hogy az Egyesült Államok tartózkodnának Olaszországot mindazzal az olajjal ellátni, amire szüksége van.

Államokat abba a helyzetbe hozná, hogy a Népszövetség szankciós politikájába beavatkozzanak vagy belekeveredjenek. Az amerikai Elnök egyszeriben egyetértésfélét talált a közvéleménynek főbb csoportjai közt, amelyek aktív módon érdekelve voltak a háború elkerülésében.[6]) Hoare és Laval frontváltozása véget vetett az összhangnak. És az amerikaiak bosszúságát a Népszövetséggel szemben feltételezett francia-angol állásfoglalás felett (amely magára hagyta az Egyesült Államok kormányát) csöppet se enyhítette, amikor a brit közvélemény Hoare-t megszégyesnítő lemondásra kényszerítette s röviddel azután Laval miniszterelnök is megbukott. Az eredmény az volt, hogy az amerikaiak valóban igen messze igyekeztek csigaházukba visszavonulni. De december 9-ikéig Amerika közelebb állt Európához, mint bármikor az utolsó tizenöt év alatt.

Eltekintve a mandzsuriai és ethiopiai válságokban folytatott akciótól, a háború után az amerikai kormány főképen akkor avatkozott a világ ügyeibe, amikor regionális egyezmény megkötését kezdeményezte a Csendes Oceánon, amikor félhivatalosan támogatta a jóvátételi viták befejezésére irányuló törekvéseket és amikor aktív tagja lett a Leszerelési Konferenciának. A washingtoni konferenciát a világ oly részében felmerült nehézségek tárgyalására hívták össze, ahol az amerikai

[6]) V. ö. Dulles és Armstrong: „Can We Be Neutral?" 65—67. old., azokra a véleményekre vonatkozólag, amelyeket akkor Borah idaho-i, Nye észak-dakotai, Vandenberg michigani, Thomas utahi és Clark missouri-i szenátorok kifejeztek.

„elszigeteltségi hívek“ sokkal kevésbé óvatosak és érzékenyek, mint oly esetekben, amelyekben európai ügyekről esik szó. Azokat a korlátozásokat, amelyekhez Amerikának a Csendes Oceánra vonatkozó cselekvési szabadsága tekintetében Hughes államtitkár és kollégái 1922-ben hozzájárultak, az értük ígért előnyökkel teljesen egyenértékűnek fogadta el a közönség. A jóvátételi kérdés amerikai anyagi érdekeket ölelt fel és az amerikai közvélemény büszke volt arra a szerepre, amelyet Amerika a megoldásban játszott. A leszerelésről valószínűleg méltán állítható, hogy az amerikaiak szívesen vették volna, ha kormányuk bármely gyökeres fegyverkezést korlátozó tervhez csatlakozik. Nem lehet azonban tudni, vajjon helyeselték volna-e a „tanácsadás“ tervét, amelyet Roosevelt elnök Norman H. Davis útján 1933. május 22-én Genfben, abban a reményben terjesztett elő, hogy az általános megegyezést megkönnyíti. A nagy „elszigetelődési“ ágyúk nyomban megszólaltak a szenátusban, amikor Davis beszédének híre Washingtonba ért.

Lehetséges, hogy a szenátusnak a háború eredetére vonatkozó kutatásai műkedvelői jellegük és a meglepetések meglepő hiánya ellenére (vagy éppen azért) idővel néhány fiatalabb politikai vezetőt reá fognak bírni, hogy újból fontolóra vegyék a problémát, amelyet a háború elkerülésére irányuló amerikai elhatározás állított fel. Bár csak újból, kritikai szemmel, lépésről-lépésre megvizsgálnák az amerikai kormánynak 1914—1917-ig folytatott akcióit, — függetlenül attól a feltevéstől,

hogy a nemzeti érdekek szükségképen hűséget követeltek a „semlegességi jogok“ hagyományos fogalmához, de függetlenül számos jelenkori írónak vélelmétől is, hogy az amerikai háborús vezetők legalisták és vaskalaposak voltak, az egész háborús nemzedék pedig ügyefogyott volt.[7]) Hasonló módon felül kellene vizsgálni a kongresszusnak közvetlenül a háború után hozott határozatait, attól az előítélettől függetlenül, amelyet ama napok ideges kimerültsége által okozott személyes versengéseknek, az elernyedtség és erőszakosság közt váltakozó szellemnek emléke váltott ki; felül kellene vizsgálni a hazugságok, túlzások és a hamis logika nélkül, amelyek annak idején oly mélyen befolyásolták a közvéleményt. Mellesleg szólva, bárcsak tudomást szereznének annak a gazdasági determinizmusnak csalékonyságáról, amely annyi háború utáni szót és írást jellemez és bárcsak tudomást vennének az elvont eszmékben és eszményekben rejlő hatalomról, amely magával ragadja az embereket és a nemzeteket. Csak így szolgálhatja és védheti a most hatalomra kerülni készülő nemzedék úgy az általános és távolabbi, mint a különös és közelebbi érdekeket, amikor javaslatokat terjesztenek elő a fegyvergyártás államosítására vagy a kötelező döntőbíráskodás elfogadására különböző nemzetközi vitás kérdésekben vagy amikor szembenállnak azzal a kérdéssel: minő magatartást tanusítsanak az Egyesült Államok a Népszövetség iránt, amely tisztára

[7]) E tárgyra nézve l. Newton D. Baker: „Why We Went to War“, New York, 1936.

európai jelleget öltött, vagy amely bárha egyetemességre törekszik, tanácskozó és technikai tevékenységétől eltekintve, minden jelentőségét elvesztette. Vajjon az első esetben kifejezetten lemondjunk-e a semleges kereskedelmi jogokról, ha azokhoz ragaszkodva összeütközésbe kerülhetnek az európai nemzeteknek a támadás elfojtására irányuló együttes törekvésével? A második esetben pedig oly Népszövetségnek tagsága, amely a kényszerítő hatalom híján van, még mindig veszélyes lekötöttségnek látszik-e számunkra? Okunk van a főiskolákon mutatkozó új értelmi erőtől és függetlenségtől remélni, hogy a fiatalabb nemzedék ily kérdésekben realisztikus magatartást fog tanusítani. Nem rosz jel az sem, hogy a nemzetközi viszonyoknak jogi és politikai oldala iránt korábban tanusított érdeklődésen felül most lélektani és társadalmi alapjaikat is fokozottan kezdik tanulmányozni.

Némi hasznos eredménnyel járhat az a majdnem vallásos jellegű hadjárat, amelyet azért viselnek, hogy a kongresszust „hathatósan" biztosított törvény hozatalára bírják, amely az amerikai semlegességet minden jövőbeli idegen háborúban megőrizné. Amint a nagy semlegességi vita előrehaladt, minden nyiltfejű emberben fel kellett ébrednie a meggyőződésnek, akár gondoltak előbb ilyesmire, akár nem, hogy a kérdés nem intézhető el oly könnyen, mint ahogy azt az első lelkesedők képzelték. Kezdték belátni, hogy valamely, nagyobb hatalmak közt folyó hosszabb háborúban (t. i. olyanban, amely komoly kockázattal jár az

Egyesült Államok számára) csak oly politika őrizheti meg sikeresen semlegességünket, amely a hadviselőkkel folytatott érintkezést kizárja. És kételkedve kérdezték, vajjon ily politika nem jelent-e oly veszteséget az amerikai kereskedelemnek és hajózásnak, nem foszt-e meg annyi millió földművest és gyári munkást keresetétől, hogy a kormányt a nyilvános fölháborodás csakhamar e politika feladására kényszerítené.

Ebből a megvilágításból nézve, a semlegességi vita valószínűleg szükségszerű állomás volt az amerikaiak nevelésében, hogy lassanként megértsék a külviszonyok bonyolultságát és tudatára ébredjenek, hogy legelemibb anyagi érdekeiket, a mindennapi életet a prairiek tanyáin, a new-englandi cipőgyárakban, az oklahomai petroleumvárosokban, a hobokeni kikötőkben érintheti és érinti is a tisztára politikai erők fejlődése és összejátszása a földgömbnek távol eső részeiben. Még nem érkezett el az idő, amikor a nagy amerikai közönség látni fogja, hogy csak egy mód van s csakis egy mód, amely megóvja attól, hogy jövőbeli világháborúkba keveredjék: ha ily háborúk nincsenek. De önelégültségükön talán már mégis csorba esett. Egy dolog meglehetősen bizonyos. Ha valaha felébred az a korszakot alkotó meggyőződés, hogy Amerikának önző érdeke a világbéke, akkor a régi politikai jelszavaknak, ha arcátlanul megjelennek is a sárga sajtóban, ha az összes reverendában vagy anélkül járó papok még bele is üvöltik az ártatlan éterbe, nehéz soruk lesz, hogy az amerikai közönséget visszatartsák az

elhatározástól, amely szükséges, hogy a béke megszerzésére valamelyes gyakorlati lépést tegyen. Az amerikaiak nem fatalisták és nincsenek híján az érdeklődésnek a jó üzlet, a társadalmi nyugalom és a mindennapi boldogság iránt. Csak egyszerűen még két dologra kell rájönniök: hogy a nemzetközi téren kifejtett minden konstruktív cselekvésük befolyásolhatja mindennapi érdekeiket és hogy e cselekvés esetleg kevesebb veszéllyel jár, mint a tétlenség.

Tehetünk-e valamit, hogy e ráeszmélést siettessük? Továbbra is hangsúlyozhatjuk — mint ahogy az események továbbra is bizonyítékokat nyujtanak erre —, hogy mily végzetes összefüggésben áll az amerikai jólét és béke a világ jólétével és békéjével. Ujból és újból megállapíthatjuk és megjelölhetjük úgy a jobb, mint a baloldali politikai erőket, amelyek, hitünk szerint, ezt a jólétet és boldogságot főképpen fenyegetik. Tapsolhatunk oly államférfiaknak, mint aminő Hull és Morgenthau államtitkárok, akik, ha az alkalom kínálkozik, készek arra, hogy kezdeményező lépést tegyenek a nemzetközi tér egyetlen részében, a gazdasági és pénzügyi területen, ahol az amerikai nép ma a hasznos közbelépésnek lehetőségét látja. Minden oly rendelkezés ellen, amely az Egyesült Államokat azok sorába helyezné, akik saját külön autarkiájukat védvámokkal, tilalmakkal, kvótákkal és pénzügyi korlátozásokkal igyekeznek kiépíteni, azzal az eredménnyel lehet harcolni, hogy a kereskedelem cserealapra kényszerül, a tervgazdaság mind szorosabbá, a megélhetéssel folytatott küzdelem mind elkeseredettebbé válik, a háborúnak új ingere és mentsége támad. És mindenkor sürgethetjük annak szükségét, hogy az ezen oldalakon megjelölt különböző eszközökkel, bárha csak közvetettek, meg nem felelők és ki nem elégítők is, rámutassunk arra, hogy az amerikai nemzet nem feledkezett meg az erkölcsi ellentmondásról, amely a világot, nem mint némelyek mondják, három: demokrata, kommunista és fasiszta, nem is mint némelyek tartják, két: kommunista és fasiszta táborra bontja, hanem két általánosabb, mégis szabatosabban megkülönböztethető világra: az egyikre, amelyikben a személyes szabadság még életben van, a másikban, amelyikben meghalt.

Ennek a kellemetlen igazságnak hallatára az ember ösztönösen először arra gondol, hogyan kerülhetné ki e küzdelmet. Nincs menekülés, mert a támadó erők oly súlyosak, hogy vezetőik, még ha akarnák, se tarthatnák hatalmukban és mert a háború arcvonala az egész világra kiterjed. Az amerikai, érzelmi okokból, még mindig ehhez vagy ahhoz a nemzetiséghez vonzódhatik vagy egyformán nem kedveli az összes idegeneket, vagy esetleg sem így, sem úgy nem törődik velük. De a nemzeteket többé nem csak nemzetiség vagy az eltérő, valódi vagy képzelt gazdasági érdek választja el egymástól. Elválasztja úgy mint modern időkben még ezelőtt sohasem, azoknak a társadalmi és politikai tanoknak szellemi tartalma, amelyeket vallanak és gyakorolnak. Ki oly vakmerő, még ezen a szerencsés kontinensen is, hogy azt gondolná, nem fogja-e egész életmódját, sőt ezt követőleg gyer-

mekeinek gyermekeit is közvetlenül befolyásolni a küszöbön álló döntés: — Minő fajta kormányzat lesz úrrá az Óvilágon? Kiirtják-e most az emberi szabadságokat azon a földön, ahol megszülettek?

Ime, itt egy új tényezőt kell fontolóra venni s ezzel együtt új határozatot kell hozni. Mi veszélyesebb? Abban a hitben tovább élni, hogy a látszólag közvetlenül fenyegető erőpróba a demokratikus és diktátori életfilozófiák közt valójában nem fog bekövetkezni és még ha bekövetkeznék is, az Egyesült Államok jelenlegi belső szerkezete és békés külviszonyai tovább is fennmaradhatnak, anélkül, hogy az önkényuralom diadala a földnek túlnyomó részében azokon sérelmet ejtene? Vagy elismerjük, hogy a próba nagyon is valószínűen bekövetkezik (sokan azt mondanák, hogy már nagyon is előre haladt), hogy rendkívülien törődnünk kell a harc eredményével és résen kell lennünk, hogy minden lehető módon támogassuk barátainkat s minden lehető módon ellenálljunk ellenségeinknek?

Ha az első elmélethez csatlakozunk, az eredmény egyszerű. Amíg a világot bizonytalanság és a biztonság hiánya gyötri, hiába próbáljuk elérni, hogy a szabadabb kereskedelmi forgalom és a pénz stabilizációja általános és higgadt megfontolás tárgya legyen. Képtelenek leszünk a kérdéssel akadálytalanul szembenézni, vajjon lehetséges-e békés kivezető utat találni ama népek energiáinak, amelyek a jelenlegi viszonyok közt összepréselve érzik magukat és elégedetlenek. Továbbra is kockázatban forgunk, hogy végül belekeveredünk oly háborúkba, amelyeket esetleg megelőzni segíthettünk volna. Sőt mi több, most már tudjuk, hogy még a demokráciáért viselt háborúk is egész a megszakadásig feszítik a demokráciát. Ilykép új tényező járult a háború iránt táplált gyűlöletünkhöz: irtózunk tőle, nemcsak, mert vérünket szívja és elpocsékolja vagyonunkat, hanem mert láttuk, hogy veszélyezteti a politikai intézményeket, amelyekben bizodalmunk van. Végül pedig enélkül mitsem tettünk, hogy bátorítsuk a népeket, amelyek az emberi szabadságért vívott régi csata tűzvonalában küzdenek. Amikor ezek kétségbeesetten új erőt, új kitartást keresnek, nem kerül-e közülök néhány kísértésbe, hogy föláldozza éppen azt, aminek megmentése érdekében erősek óhajtanánk lenni? Vajjon nem vethetik-e sutba a parlamenti módszereket, a törvényhozás és a végrehajtó hatalom egyensúlya érdekében felállított korlátokat, az írott törvény alkalmazásának és megállapított törvényes módon történő megváltoztatásának eszményét — egyszóval a képviseleti kormányrendszernek mindama járulékait, amelyek azt a szabadságnak valóban kényelmetlen őrévé teszik, de mégis az egyetlen ismert, hatékony őrévé?

Abban a világban, amely egyre inkább a boldogságról és emberi méltóságról vallott fogalmainkkal ellentétben álló terhek alatt nyög és oly államoknak egyre jobban zsugorodó körében, amelyekkel legalább állíthatjuk, hogy kielégítő viszonyban vagyunk, nem döbbennénk-e meg a követ-

kezményeken, ha abban a hitben, hogy a nem-cselekvés kevésbé kockázatos, mint a cselekvés és ha az elhatározást ezért állandóan halogatjuk, az elhatározás fölöslegessé válnék? Ha avval dicsekszünk, hogy nincs érdekünk a szabadságért folytatott küzdelemben, ezzel bátorítjuk azokat az erőket, amelyek fenyegetik — sőt valószínűleg gyarapítjuk őket; talán elkerülhetetlenné teszszük „a nyugat utolsó csatáját" s talán végül arra ébredünk, hogy azt egyedül kell megvívnunk. Lehet, természetesen, hogy erre nem kerül sor. Lehet, hogy a szabadság szelleme elég szívós és mostani keretei közt magától is megállja helyét, míg a diktátorok maguktól megbuknak vagy ha támadnak, a szabadság esetleg a mi segítségünk nélkül is vissza tudja őket verni. Mennyire bízhatunk ebben? Becsületesen szembenézve a kétséggel, nem éri-e meg, hogy megszerezzük a nemzetközi biztosítéknak minden fajtáját, amely nem túl nagy áron kapható és hogy ne mulasszunk el semmi gyakorlati eszközt annak a biztosítéknak kiegészítésére, amelyet saját erőnk és öntudatos elhatározásunk nyujt, hogy továbbra is szabad életet éljünk?

VI.

NINCS SZUVERÉN JOG AZ ÖNGYILKOSSÁGRA

A szabadság titka a bátorság.
Periklész

Odahaza épúgy, mint külföldön, van egy arcvonal, amelyet meg kell jelölni és meg kell védeni.

A tizenkilencedik század liberálisai számára a zsarnokság ellen vívott harc főképpen politikai volt. Harcoltak egyenlő polgári jogokért és a törvény előtti egyenlőségért. Nekünk azért kell küzdeni, hogy az ő kivívott győzelmük megmaradjon, hogy csoportok és egyének ne érezzék magukat közvetlen cselekvésre késztetve, mert a törvény útján nem sikerül biztosítaniok, amihez a törvény szerint joguk van. Bárki, aki feleslegesnek tartja az éberséget, önmagában egyenként elismételheti az Unio egyes államainak neveit. Hány esetben az első, amit a név puszta említése eszébe juttat, nem annak az államnak tiszteletreméltó szerepe az amerikai történelemben, nem figyelemreméltó termékei, nem magasztalt éghajlata, hanem valami makacs és szégyenteljes jogi atrocitás vagy az igazságszolgáltatással űzött arcátlan visszaélés.

Mégis főleg a gazdasági terület az, amelyen a

régi liberális harc most folytatódik és kiélesedett. Legjobb tehetségeinkre van szükség — akiket önzetlen szellem ösztökél, de az a tudat tart vissza, hogy az ember képessége korlátolt a folyton változó társadalom számtalan részletének kitervezésére —, ha azokat, akik pusztán a megélhetés lehetőségére törekszenek és akik kétségbeesetten keresnek munkát és biztonságot, vissza akarjuk tartani a kísértéstől vagy kényszerűségtől, hogy mások jogaiba gázoljanak. Oly szervezett társadalom, amely beismeri, hogy nem tud munkaalkalmat teremteni és az üzletnek piacot nyitni, amely a monopolgazdaságot nem tudja az árak megállapításában és az életszínvonal leszállításában meggátolni, kénytelen, az igazságosság és eredményesség szemszögéből ítélve, teljes kudarcát bevallani és nehéz helyzetben van, hogy más rendszerek igényeivel szemben helyt álljon.

Mindez a legtisztább közhelynek hangzik. De sokat mond annak, aki a liberalizmust nem pusztán mint gondolkodási formát, hanem mint határozott és folyton fejlődő cselekvési programot fogja fel. Nem kell bennünket arról biztosítani, hogy e program csalhatatlan, hanem éreznünk kell, hogy reményteljes és mozgató erejű, hogy tűrhető utat nyit két tűrhetetlen szélsőség: az írott jog semmibevételével gyakorolt hatalom és a többségi érdekek semmibevételével gyakorolt szabadságok közt. Ha azt érezzük, hogy e célnak megfelel, akkor megvédhetjük és harcolhatunk érte, akkor minden erőnket használhatjuk az ellen, aki a törvényeken kívül működik és aki erőszakkal szándékozik a törvényeket valami másnak a javára felborítani.

Az események folyamata oly országokban, amelyekben a képviseleti kormányzat elbukott, azt bizonyítja, hogy ez ép úgy kivezető út, mint ahogy erkölcsi magatartás.

Oroszországban, a cárok alatt, nem élt a szabadság szelleme és nem nyilt alkalom, hogy fokozatosan, vitatkozás és kompromisszum eredményeképp tegyenek szert az elhatározás gyakorlatára. A kormányzás ukázokkal történt. Ellenzék forradalmat jelentett. Az 1917. évi forradalom nem szabadságot, hanem káoszt szült és aztán új zsarnokság foglalta el a régi helyét. Kerenszkij habozott, hogy egy gyökeres agrár- és munkareformot hajtson végre és halogatta a nemzetgyűlés összehívását. Gyöngeség játszott közre, hogy megnyissa a hatalomnak útját azok előtt, akik nem voltak merészebbek és becsvágyóbbak, mint a legtöbb bolseviki, amikor Lenin először érkezett Petrográdba és a cári zsarnokság ellen indított forradalmat a proletárság diktatúrájává kezdte átalakítani. De Kerenszkij és társai valószínűleg főképen abból az egyszerű okból vallottak kudarcot, mert nem tudták, hogyan kell kiépíteni a képviseleti kormány alapjait s nem volt idejük, hogy megtanulják. Balsikerük a hatalom gyorsan múló pillanatának kihasználásában nem rejt jelentős tanulságot azoknak az országoknak, amelyek régen iskolázottak a szabadság gyakorlatában.

Lenintől eltérőn, az olasz és német diktátor nem kaotikus változás korszakában ragadta meg

a hatalmat. Fennálló alkotmányos kormányokat döntöttek meg és megfélemlítettek államfőket, akiknek egyedüli létjogosultsága abban állt, hogy ilyesmi meg ne történhessen. Hogyan bírták ezt mégis végrehajtani?

Nyilvánvaló, hogy a háború utáni Olaszországban és Németországban a demokrácia nem volt legyőzhetetlen. Nem állt mögötte a fokozatos fejlődésnek és sikernek hosszú története, a korszaknak úgy anyagi, mint lelki problémái pedig bármely kormány népszerűségét és szilárdságát próbára tették volna. Mindkét ország, ha különböző mérvben is, érezte a vereség és a csalódás lélektanát. Németországot kiéheztették, végsőkig kifacsarták, megverték a csatatéren és kényszerítették, hogy büntető békét fogadjon el. Később a nácik a katonai vereség magyarázatára kitalálták a szocialista „tőrdöfést hátulról"; azoknak a rovására írták a versaillesi szerződést akik azt aláírták, nem pedig azokéra, akik akarták és viselték a háborút, amelynek e békefeltételek csak sírfelírásul szolgáltak; azután pedig ezeket az új mitoszokat támadási alapnak használták a „pulyák" és az „áruló" polgárok vagyis a parlamenti képviselők ellen. Az olasz népben a háború alatt sok oly zsákmány ígéretével tartották a lelket, amely képzelhetően nem volt az övék. Amikor Párisban nem kapták meg azt a lehetetlent, amit vártak, a parlamenti kormányzatot hanyagság és gerinctelenség miatt korholták s elfogadták a „megcsonkított győzelem" tételét.

De mindkét parlamenti rendszernek technikai

gyöngéi voltak és erkölcsi gyöngeségben szenvedtek azok, akik kezelték. Mindkettő hozzájárult a fölbomlásnak fokozatos folyamatához s a végső megsemmisüléshez. A pártok száma mindkét országban nevetségesen nagy volt, sok alkudozás és mesterkedés folyt a birtokban lévők közt és a politikai energiákat folytonosan személyes és pártharcokra pazarolták, ahelyett, hogy az új gazdasági és társadalmi kérdéseknek komoly tanulmányozására fordították volna. Nagyon nehéz volt koaliciót létrehozni annyira eltérő elemek közt, mint aminők a Második Internacionale hívei, a liberális, de semmiesetre sem marxi álláspont képviselői és azok közt, akik a katolikus egyház parancsait követték. És amikor sikerült a koaliciót létrehozni, híján voltak a cél egységének s ennélfogva nélkülözték az erőt és az elhatározó képességet. Az ilyen minisztériumoknak nincsen tekintélyük. De egyik nemzeti porondon sem jelent meg a kellő pillanatban oly elsőrendű demokratikus államférfiú, aki a gazdasági reform és megújhodás széleskörű programjának végrehajtására szigorúan az alkotmány keretén belül kész lett volna. Ennek eredményekép a néptömegek fokozatosan azt a benyomást nyerték, hogy választott képviselőik nem elég találékonyak és bátrak egy kielégítőbb nemzeti és nemzetközi élet új irányának kijelölésére. Ami pedig az alkotmányos államfőket illeti, ezeknek egyszerűen nem volt meg a képességük — akár testi gyengeség miatt, akár elvhiány vagy gerincesség hiánya okából —, hogy előre lássák a

jövőt vagy akárcsak, hogy az adott pillanatban teljesítsék esküvel fogadott kötelességüket.

Olaszországban ama négy év alatt, amely a háború végétől addig a napig tartott, amikor Mussolini kiragadta a hatalmat Facta miniszterelnök gyönge kezéből, nem kevesebb, mint tíz minisztétérium volt kormányon öt miniszterelnök alatt és az utolsó szabad választásban, 1921 május 15-én, legalább húsz párt és csoport vett részt. Németországban 1919 február és 1933 január között, amikor Hindenburg elnök elhatározta, hogy a Papen-Hitler kombinációt juttatja hatalomra, 21 kabinet volt hivatalban 12 kancellár vezetésével és az utolsó, valóban szabad választáson, 1932 novemberében 38 párt lépett fel. Annak következtében, hogy főleg gazdasági érdekek döntötték el a politikai csoportosulásokat, a pártok mindkét országban megmerevedtek és e merevség becsvágyó vezetőket arra csábított, hogy osztály- vagy csoportérdekeknek további részletekre bontásával „töredékpártokat" alakítsanak. De még nagyobb jelentőséggel bírt az arányos képviselet rendszerének divatja. Ez a rendszer nem vezetett a kis pártok társulásához. Mindegyik csoport úgy gondolta, hogy ha fenntartja különállását, elég szavazatot szerezhet, hogy vezetői közül néhánynak mandátumot biztosítson. Igy például az 1919-iki weimari nemzetgyűlés választásakor 29 pártlista volt s közülök 10 képviselethez jutott; az 1930 szeptemberében tartott választáson 37 párt nyujtott be jelöltlajstromot s közülök 16 szerzett képviseletet.[1])

Ugy Olaszországban, mint Németországban tehát a parlamenti rendszer eltorzult. Szokatlan bátorságra és közös célra lett volna szükség, hogy kielégítően működjön. Az olasz és német parlamenti emberek azonban híjján voltak ezeknek a tulajdonságoknak. Ezenfelül sokkal inkább tudákosak voltak, semhogy szószátyároktól és demagógoktól tartottak volna és sokkal inkább a tények hatalma alatt álltak, semhogy megértsék a feltörő vágyak és gyűlöletek erejét. Végül megbénította őket az erkölcsi kódex, amely megvetette az erőszak használatát, hogy az erőszaknak válaszoljon.

Olaszországban a gyönge és határozatlan kabinetek egymásutánja készítette elő a felfordulás útját. A szocialisták túlkésőn egyeztek bele, hogy egy baloldali koalicióhoz csatlakozzanak; amikor elhatározták magukat, a fasiszta államcsiny már ki volt tervezve. Sőt a fenyegetés, hogy sikerül a parlamenti bénultságot legyőzni és hogy egy erős koalició vállalná a rend helyreállítását az országban, valósággal siettette a puccsot. Az egész idő alatt, amíg a fasiszta mozgalom erőkhöz jutott, az uralkodó koalició nélkülözte a szocialisták támogatását és gyakran Don Sturzo „popolari"-i is ellenzékben voltak. A koaliciós kabinetek főképpen királyi rendeletekkel kormányoztak (a költségveté-

[1]) A. J. Zurcher: The Experiment with Democracy in Central Europe 86. o. Lásd még Frederick L. Schuman kitünő kötetét: The Nazi Dictatorship; H. Kraus: The Crisis of German Democracy és F. Ermath: The New Germany-ját.

seket még csak meg se vitatták a Kamarában) és egy „félre a kezekkel“ magatartást tanusítottak a felfegyverzett fasiszta csapatok és a munkás szervezetek nyilt összeütközéseiben, amelyek naponta előfordultak. Aggasztotta őket, hogy magasrangú tisztek, rendőrtisztviselők, sőt bírák is törvénytelen politikai mozgalomba keveredtek, de nem tudták, hogyan állítsák őket meg. Az olasz alkotmányos kormánynak végső válsága 1922 októberének utolsó napjaiban következett be.[2]) Akkorra a szokás, hogy mindenkivel elnézők legyenek és hogy súlyos elhatározásokat elhalasszanak (ami visszanyúlt addig, amikor D'Annunzio fegyveresen dacolt a kormánnyal Fiumében) már krónikussá vált. De még mindig volt idő az államcsiny elhárítására, ha statáriumot hirdetnek. Facta miniszterelnök október 28-án reggel elég bátorságot gyüjtött, hogy a királyi hozzájárulást kérje ily cselekvéshez, de a király, aki eleinte a szilárd álláspontot látszott támogatni, közben azt a benyomást nyerte, hogy Facta egyidejűleg Mussolinival is tárgyal, azonfelül Thaon di Revel tengernagytól, Diaz tábornoktól és más katonai vezetőktől értesült, hogy ezek a fasisztákat pártolják s hogy az aostai herceg is az ő oldalukon van. Sok habozás után a király végül elhatározta, hogy megállapodik a Roma kapui előtt gyülekezett csoportokkal. E célból Salandrának megbízást adott a kabinetalakításra. Miután október 28-ának éjszakáján eredménytelenül tár-

[2]) V. ö. Salvemini: The March on Rome, Revised Version. *Current History* 1932. október.

gyalt olyan férfiakkal, akik sokkal elhatározottabbak voltak, mint ő maga, lemondott a feladatról. Időközben fasiszta csapatok ellenállás nélkül tódultak a városba. Október 29-én este Mussolini elhagyta Milanot, ahonnan az eseményeket figyelte és hálókocsiban Romába masirozott, ahová 30-án reggel érkezett meg. Király, parlament és alkotmány el voltak veszve. Nem is éledtek fel. Egy eshetőség a helyzet megmentésére később következett be, amikor a Matteotti-gyilkosság Mussolinit rossz hírbe keverte és pillanatnyilag megriasztotta. De az „aventinusi ellenzék“ Amendola vezetésével várt a király kezdeményezésére és a király várt a közvéleménytől eredő bátorításra. Ép úgy, mint ahogy később Baldwin várta, hogy Hailé Szelasszié föl fogja őt szabadítani a hathatós szankciók alkalmazásának veszélyes feladata alól; mindketten hiába vártak.

A német köztársaságnak tizenöt életéve részleteiben és ütemében más történetről ad számot, de a tanulságokban nem különböző. Weimarban a szocialisták voltak uralmon, ők adták a köztársaságnak első elnökét. De a császár, a hadsereg és a junkerek ellen irányuló forradalomnak első napjaiban, úgy látszik, nem értették meg a küzdelemnek brutális valóságát, amelybe keveredtek. Hiányzott a hitük reformprogramjuk kikerülhetetlenségében és bizalmuk, hogy azt végre is tudják hajtani.

Nos, semmiféle forradalmat, mint Dorothy Thompson mondja, nem csináltak szillogizmusok-

kal. A német köztársaságiak keményen dolgoztak; legyőzték a Ruhr-válságot; biztosították a locarnoi garanciákat és a népszövetségi tagságot; kölcsönökhöz jutottak külföldön. De a vágy, hogy a Szövetségeseket új engedmények szükségességére beszéljék rá, visszariasztotta őket, hogy külföldi sikereiket saját választóiknak kikürtöljék. És a szociáldemokrata párt, a kormánykoaliciónak az a tagja, amelynek programja és kötelessége volt, hogy a német társadalom szerkezetét újjáalkossa, elmulasztotta létét abban a küzdelemben kockáztatni, amely a nagyipar monopolhatalmát megtörte és a weimari alkotmányban nyert felhatalmazással a földreformot végrehajtotta volna. Sok időt fordítottak arra, hogy pártszervezetük képviseletét a Reichstagban megszervezzék. De a kormányok, amelyekben résztvettek, gondosan és tapintatosan megkerülték a reakció nagy fellegvárait, amelyek a hadseregben, az igazságszolgáltatásban és a bürokráciában érintetlenül maradtak. Lépésről-lépésre kiegyeztek a reakcióval. Kezdetben, mert nem volt bátorságuk, hogy egyedül törjenek előre, később, mert remélték, hogy rábeszélik a konzervativokat, hogy inkább őket támogassák, mint az erőszakosabb nácikat. A katolikus Centrum, amely mindvégig ki nem elégítő szövetséges volt, végül hűtlennek bizonyult a köztársasági kormányzathoz, amelynek fenntartására esküvel kötelezte magát. Dr. Brüning már hozzászoktatta a német népet a kivételes rendeletek gondolatához. Komollyá vált a meggyőződése, hogy egyedül a korlátolt monarchiának angol típusa hozhat se-

gítséget. Amikor pedig az e célt szolgáló tárgyalásokba kezdett és e tényt Hindenburg elnöknek beismerte, többé nem volt komoly érve azok ellen, akik még sokkal tovább akartak menni, különösen nem a nacionalisták ellen, akik von Papen-nel élükön egy Hohenzollern-uralkodó restaurálása mellett kardoskodtak, aki még nyiltabban autokratikus lett volna, mint II. Vilmos volt. Valójában a nacionalisták nem voltak jobb politikai realisták, mint a szociáldemokraták és a Centrum. Von Papen ösztönzésére Hindenburg elnök az alkotmány fenntartására tett esküjének megszegésével, egy törvénytelen kormányt fogadott el. Ez jelentette a nacionalisták végét; a náci hal fölfalta a nacionalista halászokat. De végét jelentette a szociáldemokratáknak és a centrumpártiaknak is, akik *en masse* kerültek börtönbe, koncentrációs táborokba, számkivetésbe vagy a sírba. Nem méltánytalanul osztoztak ugyanabban a sorsban a német kommunisták is, akik a Moszkvában elrendelt meddő taktikával gyakran csatlakoztak a Reichstagban a nacionalista blokkhoz a gazdasági és társadalmi reformok ellenzésében, abban reménykedve, hogy általános összeomlást s ezzel új alkalmat idéznek elő a kommunista eszmék terjesztésére.

Azzal, hogy az olasz és német parlamenti rendszernek néhány erkölcsi és technikai gyengéjét felsoroltam, nem kívántam lekicsinyelni a gazdasági környezettől reájuk gyakorolt hatás mértékét. Pareto mutatott rá, hogy ha a kormányok inkább a kormányzásnak igen költséges művészetével, mint puszta erővel akarnak hatalmon marad-

ni, égető szükségük van gazdasági jólétre. „Sokkal komolyabb szenvedések kellenek ahhoz, hogy egy önkényuralom alattvalói fellázadjanak — írta 1916-ban a Mind and Society-ban (IV. Par. 2305.) —, mint amennyi manapság ahhoz kell, hogy egy kormány a választáson megbukjék." Anglia le tudta győzni a tíz éves depressziót anélkül, hogy polgári szabadságain kár esett volna, Franciaország túlélte a kíméletlen deflációt, a két devalvációt s mindkét ország, valamint az Egyesült Államok politikai szerencsétlenség nélkül átvergődtek a példátlanul súlyos gazdasági világválságon, anélkül, hogy forradalmibb vezetőkhöz kellett volna folyamodniok, mint J. Ramsay Mac Donald, Léon Blum és Franklin D. Roosevelt. Demokratikus alapozásukat jól és mélyen vetették meg. De semmi ilyen régi alapozás nem volt Olasz- és Németországban.

Olaszországban a fasizmus keletkezése egybeesett a háború utáni depresszióval és deflációval. Az olasz pénzügy és ipar helyreállításában közvetlenül a háború után haladás mutatkozott ugyan, de 1921. vége és 1922. eleje Olaszországban, mint számos más országban, Amerikát beleértve, a depresszió kora volt. Javulás kezdődött 1922. tavaszán (amit a Rómában lévő amerikai kereskedelmi attasé jelentett és később oly tekintélyes fasiszták, mint G. Volpe és Giorgio Mortara megerősítettek), de a fordulatnak jótékony hatásai nem váltak idejében érezhetővé, hogy ellensúlyozzák a fasiszta mozgalmat. Németországban a nácik ereje a Reichstagban a depressziónak 1929. évi rohama után gyarapodott, de különösen akkor, amikor Brüning kancellár 1930. nyarán szigorú deflációs politikáját az adók felemelésével, a fizetések és a szociális kiadások leszállításával hajtotta végre. A nemzeti szocialista pártnak 1930. januárjában volt 200.000 tagja 1931. januárjában megduplázódott és míg 1928. májusában csak 12 náci képviselőt választottak a Reichstagba, addig 1930. szeptemberében 108, 1932. júliusában 230 volt a képviselőik száma. A német nép 1918-ban nem akasztotta fel II. Vilmost, von Hindenburgot, von Tirpitz-et és von Ludendorff-ot, amiért vereségbe vezették. Tűrték a háborús nélkülözéseket, a keserves nyomort, amely következett, — a féktelen inflációt, az elvesztett takarékbetéteket, a devalvációt. Aztán újra kezdték. Amikor azonban 1929-ben az amerikai kölcsönök megszüntek, a világgazdasági válság megfojtotta az üzleti tevékenységet és a nehéz időknek új korszaka kezdődött, akkor a nácik rá tudták beszélni, ezt a régen szenvedő népet, hogy súlyosabb felelősséggel terheljék azokat, akik — miként Ebert, Erzberger, Stresemann és a köztársaság többi államférfia — enyhíteni próbálták a háború következményeit, mint azokat a férfiakat, akik a háborúra uszítottak. Sem a fasizmus előtti kabinetek Olaszországban, sem a nácizmust megelőző kormányok Németországban nem rendelkeztek azzal a jóléttel, amelyet Pareto szükségesnek mond, hogy tartósan hivatalban maradjanak anélkül, hogy fél-törvényes módszerekhez kelljen folyamodniok és végül vagy erőszakkal legyenek kénytelenek hatalmu-

kat fenntartani, vagy helyüket átadni azoknak, akik az erőszakra készek.

A csőcselék izgatói, akik hangosan lepték el az uccát, mindent ígértek és semmitől se riadtak vissza. A hazafiasság és hősiesség, a lelki sötétség és rejtelmesség, a gyűlölet és irígység valamennyi húrján játszottak. Németországban még fokozták az alsóbbrendűségi érzést, amely a vereség és a versaillesi szerződés nyomán ébredt és felkeltették a régi presztizs, amaz érzés utáni vágyat, hogy mint fegyelmezett társadalom és mint elsőrendű hatalom azokhoz „tartoznak", akiknek illő kötelessége, hogy a világ sorsát intézzék. Olaszországban újraébresztették a reményeket és törekvéseket, amelyeket a „megcsonkított győzelem" elnyelt, kigúnyolták Garibaldinak és Mazzininak „régi szabású" eszméjét, hogy egy egységes, szabad és szorgalmas nép rendelkezik a nagysághoz és boldogsághoz szükséges eszközökkel s helyébe tették a fegyverekkel megszerzendő, új római birodalom képét. Megtámadták a német inflációnak nagyhangú haszonélvezőit, megígérték, hogy megreformálják a keményszívű, reakciós munkaadókat és szitkozódtak a „kamatrabság" ellen. Elígérték a „birtokfosztott" régi bürokrácia, a faji és politikai kisebbségek hivatalait és tulajdonát. Hitregét és szertartást találtak ki. Üvöltve fohászkodtak a birodalmi Róma isteneihez, hőseihez és a Walhallának lánggal világított csarnokaihoz. Siegfried, a sárkányölő újjá éledt és „tolvajszimatolók" ismét bűnbakokat kerestek, hogy a felháborodott közönség szenvedélyét kielégítsék, Caesar

ismét harci szekérre szállt. Színt, cselekvést, szimbolizmust és badarságot vittek újra a jelenetbe, amely szürke és bágyadt volt. Szenvedélyük volt, hogy meglepetést keltsenek és meglepetést keltettek is.

Első megtérítettjeik a háborús nemzedéknek nyugtalan és elégedetlen férfiai és ezeknek fiatalabb testvérei közül toborzódtak. Azután megnyerték a középosztálynak egyes részeit, akiknek megtakarított pénze elveszett és akik a munkabérek változatlanságát irigyelték. Azután vonzó hatást gyakoroltak mindenkire, aki azt hitte, hogy valamit kaphat semmiért, ha a beígért bűnbakokat valóban feláldozzák az osztály és fajgyűlölet máglyáin és azután táborukba terelték a nagyipar és a nagytőke ostoba, hiszékeny vezéreit, akik úgy találták, hogy kormányzati nagytakarítás, egy kis érvágás a radikális és munkás rendeken jó gondolat, akik bíztak benne, hogy az elvégzett munka után a felbérelt eszközöket félre lehet tenni és akik úgy képzelték, hogy a törékeny falat, amely a kommunizmus és fasizmus szenvedélyeit elválasztja, sohasem fogja valamely nemzeti válság lökése áttörni, sem pedig a monopolipar és monopolkapitalizmus makacsul reakciós szorongatása ellen irányuló lassú lázadás szétmállasztani.

Az érzelmeknek és szenvedélyeknek e halmozására a liberalizmusnak, republikanizmusnak, szocializmusnak, pacifizmusnak és kommunizmusnak szerteszakított erői nem találták meg a választ. Semmilyen értelemben nem alkottak egysé-

ges frontot. Miután a hitehagyottak mindkét szárnyon aláaknázták, vezetőiknek habozása és opportunizmusa gyakran akadályt gördített eléjük, végül pedig uralkodóik elárulták, az alkotmányos kormányzás hívei egy végső küzdelem kísérlete nélkül is helyet adtak a megsemmisítés és remény, az irígység és kapzsiság, az idealizmus és önfeláldozás, nagyzási hóbort és intrika koaliciójának. Amikor engedtek, amikor részt adtak a hatalomban, azt mindörökre elvesztették. Most azoké volt, akik korlátlanul merték kihasználni. Most az olasz király, a német elnök, a munkaadó, az alkalmazott, a reakciós, a radikális, a semlegességre vágyó, mind „Duce! Duce!"-t ujjongott, vagy „Heil Hitler"-t kiabált, vagy megtanult hallgatni. Egyéni akaratuk és külön sorsuk visszavonhatatlanul eltűnt a totalitárius állam gőzhengere alatt.

Ezek voltak az előzmények. Azzal a kijózanító tapasztalattal járnak, hogy a forradalmakat a forradalmárok ritkábban nyerik meg, mint ahogy ellenfeleik elvesztik. Ennek tudatában ragaszkodnunk kell a törvényes szabályokhoz és eljárásokhoz, csak oly vezetőkben szabad bíznunk, akik ösztönösen és meggyőződéssel kötik le magukat a szabadság védelmére és kurtán kell elbánni azokkal, akik a szabadságnak megsemmisítésére szövetkeznek. Féltékenyen kell őrködnünk tudósaink és tanáraink jogán, hogy előbbre vigyék a civilizált gondolat áramát. Szeretnünk kell a művészetet a művészetért, előmozdítani és megvédeni a gyülekezés és a szólás jogát, a sajtó szabadságát, megemlékezve egy bölcs kínai filozófus

mondásáról, aki szerint „a fasiszták a sajtót kellemetlenségnek tartják s ezért elnyomják, a demokrácia hívei a sajtó szabadságát ugyancsak kellemetlenségnek tekintik és hálát adnak Istennek, hogy ily dicső kellemetlenségük van".[4]) Kötelességünk és érdekünk is, hogy nyilt fejjel vizsgáljunk meg minden javaslatot, amely a kormányzás technikáját jobban igyekszik hozzáilleszteni a modern élet változó szükségleteihez. Nem azért említem ezt, mintha a tevékenység a kormányzat érdemeinek próbaköve volna, ahogy azt sokan hinni látszanak. Amit a kormány nem tesz, gyakran inkább érdeme, mint az, amit tesz. Hathatós tevékenysége bizonyára egyike az értékmérőknek. Ha a képviseleti kormány *tűrhetően* végzi munkáját, az embereknek eggyel kevesebb kisértésük van, hogy bajaikat egy csalhatatlan megváltónak vállaira rakják, még azon az áron is, hogy aztán mint hulladékok táncolnak az ő féktelen szenvedélyeinek óceánján.

De mindez csak egy része a történetnek. „Gyalázat" — kiáltotta — Nietzsche — „a nemtelen boldogságra, amely fűszeressegédek, keresztények, tehenek, nők, angolok és az összes demokraták álma!" — A nép mindazonáltal rendszerint nem szégyenli, ha boldog. A népet rá lehet beszélni, hogy a boldogság valahogy nemtelen, hogy az önfeláldozás az ember sorsa, de csak, ha nem boldog s nem lát eshetőséget, hogy maga vagy gyermekei számára megszerezze a boldogságot. Ha oku-

[4]) Lin Yutang, az *Asia* 1936. nov. számában.

lunk az események menetén Németországban és Olaszországban, sürgetni kell vezetőinket (és azután meg is kell nekik engedni), hogy több embernek jobb megélhetést igyekezzenek biztosítani. Azzal nem fogják ezt elérni, hogy megkisértik minden polgár napi foglalkozásának sokfajta részletét kitervezni (hogy elhatározzák, hány tyúkot kell tenyészteni avégből, hogy ezek a tojásoknak képzeletbeli minimális kvótáját tojják, vagy hogy a születési arányszám változásaival egybehangzóan rajzolják meg a jövő automobiltermelésének grafikonját),[5]) azzal sem, hogy új állami monopóliumokat teremtenek és az új állami bürokráciát központosítják, hanem azzal, hogy lenyesik a már meglévő kiváltságokat és megkövetelik, hogy az óriási testületekbe tömörített gazdagság és üzleti hatalom az egyéni kezdeményezésnek szellemét ne igázza le és kezét ne kösse gúzsba.

Amikor a változásnak és alkalmazkodásnak szükségét hangsúlyozzuk, nem térünk el multunktól. Alapvető amerikai hit, hogy az ellenőrzés, amelyet a nép közvetlenül gyakorol, a tömegek tehetetlenségéből és demagógok alkalmi felbukkanásából eredő csalódás ellenére a legerősebb biztosíték egy osztály, egy csoport vagy egy nagyzási hóbortban szenvedő egyén jogbitorlása ellen. Ezt a hitet szabatosan jelölte meg Thomas Jefferson, mondván, hogy „a nép becsapásából származó

[5]) Gondolta volna-e 1920-ban valamely tervgazda, hogy az Egyesült Államokban akkor lajstromozott 8,225.859 autó jogosulttá teszi 1935-re 22,565.347 autó gyártására való berendezkedést ?

baj kevésbbé kártékony, mint az, amelyet képviselőinek önzése okoz" („Writings" IV. 23. old.). Jefferson maga előre látta, hogy az alkalmazkodás elkerülhetetlen. „Épp úgy kívánhatnók egy férfitől, hogy azt a kabátot viselje, amely illett rá, amikor fiú volt", — írta, — „mint egy civilizált társadalomtól, hogy barbár őseinek életrendjét tartsa fenn." („Writings", IV. 41. old.) Ha azt mondjuk, hogy a szabadságszerető egyének demokráciájának folyton alkalmazkodnia kell a tudomány és ipar segítségével állandóan átalakuló világnak szükségleteihez, úgy ezzel nem vonjuk kétségbe, hanem éppen bízunk erejében, hogy a nagyon súlyos új terhet is el birja viselni.

Addig is végzetes volna, ha azt gondolnók, hogy a liberális zászló iránt tanusított odaadás csupán védekezés kíván lenni azok ellen, akik nyiltan kijelentik, hogy ha hatalomhoz jutnak, véget vetnek a demokratikus kormányrendszernek, amely érvényesülésükre módot nyujtott. Fasiszták és kommunisták így hirdetik s bizonyságát adták, hogy ezt komolyan is veszik. De visszaemlékezve, hogy szavaik sohasem jelentik azt, amit szótárunk szerint jelentenének, az igazságnak irtó fényét kell feléjük fordítani, sohasem szabad éberségünknek ellankadni, mert jó szavakat használnak rossz tettek védelmére, sohasem szabad elfogadni az ürügyet, hogy a Mának erőszakossága és igazságtalansága a Holnapnak békéjéhez és igazságosságához vezető ösvény. Igazság az ő halálos ellenségük, a mi szövetségesünk. Ez szabadított fel bennünket s ez fogja megóvni szabadsá-

gunkat. Mindenekelőtt sohasem szabad megengedni, hogy hatalmukat megszervezzék. Kormányunknak törvényes, fegyveres ereje ki van zárva a politikából. Bármely fajta fegyveres csoportnak nyomása tűrhetetlen, tehát meg sem szabad engedni, hogy szervezkedjenek. A gyülekezés joga nem jelenti az egyenruha- és fegyverviselési jogot, nem jelenti azt a jogot, hogy a szó és a lelkiismeret szabadságának eltörlését kívánják. És mindig emlékeztetni kell az olasz és német példákra azokat, akik önző célokból demagógokkal és diktátor-csírákkal hajlandók politikailag együttműködni, arra számítva, hogy egy ideig használják őket, anélkül, hogy végül ők kerekednének felül.

Atyáink három százados küzdelemben erővel szerezték meg szabadságukat. Oly cselekvési program, amely erővel el akarja venni e szabadságot, figyelmeztet, hogy adott pillanatban készen kell lennünk a cselekvéssel adott válaszra. Ha azt mondjuk, hogy van ily pillanat, az épp úgy összefér az igazi liberalizmussal, mint az önvédelem a békeszeretettel. „Csupán azzal a feltétellel szabad általános elveket védeni — kérdé Lord Morley —, hogy nem vonunk le belőlük gyakorlati következtetéseket?“ — Nem.

Szabad szelleműnek lenni nem azt jelenti, hogy megértsünk minden elvet és nekünk egy elvünk se legyen. A demokrata elv abban áll, hogy a többségnek joga van kormányozni, a kisebbségnek joga van bírálni és ellenezni a többséget. A többségnek szabadságát a kisebbségnek az a joga

korlátozza, hogy eltérhet a többségtől: ebből a jogból ered a polgárnak minden egyéb joga. De a kisebbségnek eltérési jogát korlátozza a többségnek joga, hogy kormányozzon és kötelessége, hogy megfékezze a kisebbségeket, amelyek az erőszakkal fenyegetik a többség uralmát és minden szabadságnak elpusztításával fenyegetődznek. A többségnek erkölcsi joga, hogy a hatalmat gyakorolja, de ennek a jognak bizalmi őre, tehát úgy kell gyakorolnia hatalmát, hogy holnap egy más többség s holnapután ismét más véget vethessen uralmának. A mai többségnek épp oly kevéssé szabad önmagát s az összes jövőbeli többségeket megkötnie, mint ahogy nem tehet rabszolgává egy bizonyos színű népet. Ezért nem szabad elfogadnia egy diktátort. Még a nép szuverén joga sem ad jogot az öngyilkosságra.

Ez nem kompromisszum a doktrinák közt. Ez *a* doktrina, a demokrata tantétel, amely szabad egyénekből álló politikai pártok szabad versenyét hirdeti, mint a békés haladásnak legjobb módját. Próbán és tévedésen át hatol előre. Azon a feltevésen alapszik, hogy senki sem csalhatatlan s hogy nincs politikai tudomány. Aki félreteszi ezt a tanítást, annak a diktátori doktrinát kell elfogadnia, amely szerint vannak csalhatatlan emberek s ezek parancsainak nem szabad ellenszegülni. Lenin-nek igaza volt, Mussolini-nak és Hitler-nek igaza van: a két tanítás között nincs kompromisszum. A mi társadalmunk, vagy az övék. Mi, vagy ők.

NÉVMUTATÓ.

TARTALOMMUTATÓ: